

REVISTA DE INVESTIGAÇÕES CONSTITUCIONAIS

AZ ALKOTMÁNYOS KUTATÁS FOLYÓIRATA

vol. 8 | n. 3 | setembro/dezembro 2021 | ISSN 2359-5639 | Periodicidade
quadrimstral Curitiba | Núcleo de Investigações Constitucionais da UFPR |
www.ninc.com.br

Az igazságszolgáltatás szerepe a brazil jogállamiság eróziójában* *O papel do Poder Judiciário na erosão do Estado de Direito brasileiro*

ENEIDA DESIREE SALGADO ^{II, **}

^{II} Universidade Federal do Paraná (Curitiba, Paraná, Brazília)
desisalg@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0573-5033>

EMERSON GABARDO ^{III, ***}

^I Pontifícia Universidade Católica do Paraná (Curitiba, Paraná, Brazília)
^{III} Universidade Federal do Paraná (Curitiba, Paraná, Brazília)
emerson.gabardo.br@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1798-526X>
Recebido/Received: 23.11.2020 / November 23rd,
2020
Aprovado/Approved: 22.07.2021 / July 22nd, 2021

Absztrakt

A jogállamiság a modern demokratikus államok központi mérföldköve. Az alkotmányos szövegekben foglaltak és a megélt világ között azonban szakadék tátong. A tudósok a végrehajtó hatalom (és néha a törvényhozó hatalom) szerepére szoktak koncentrálni az alkotmány figyelmen kívül hagyásának helyzeteiben. Mi azonban úgy döntöttünk, hogy a bírói ágat és annak döntéseit vesszük célba, mint amelyek hozzájárulnak a jogállamiság eróziójához és a demokratikus hanyatlás előidézéséhez. Azt állítjuk, hogy a

Összefoglaló

O Estado de Direito é o marco central dos Estados democráticos modernos. As constituições são o eixo central do mundo moderno. No entanto, há uma lacuna entre o que está escrito e o que é vivido. Os estudiosos costumam se concentrar no papel do poder executivo (e às vezes no poder legislativo) em situações de descumprimento da constituição. No entanto, optamos por focar no papel do poder judiciário e suas decisões como contraponto para a erosão do Estado de Direito brasileiro e para a produção de decadência democrática. Afirma-se que o

Como citar esse artigo/How to cite this article: SALGADO, Eneida Desiree; GABARDO, Emerson. Az igazságszolgáltatás szerepe a brazil jogállamiság eróziójában. **Revista de Investigações Constitucionais**. Curitiba, vol. 8, n. 3, p. 731-769, set./dez. 2021. DOI: 10.5380/rinc.v8i3.83336.

*Ezt a tanulmányt a Coordenação de Aperfeiçoamento de Pessoal de Nível Superior - Brasil (CAPES/PRINT) - Finance Code 001 finanszírozta.

**A Paranai Szövetségi Egyetem (Curitiba, Paraná, Brazília) alkotmányjogász docense. A Paranai Szövetségi Egyetem közjogi doktora. A Kaliforniai Egyetem - Irvine/USA vendégkutatója (2020). E-mail: desisalg@gmail.com.

***A Paranai Pápai Katolikus Egyetem (Curitiba, Paraná, Brazília) közigazgatási jogi professzora. A Paranai Szövetségi Egyetem (Paraná, Brazília) közigazgatási jogi docense. A Paranai Szövetségi Egyetem közjogi doktora. A Fordham University School of Law - NYC/USA (2013) és a University of California - Irvine/USA (2020) vendégkutatója. E-mail: emerson.gabardo.br@gmail.com.

A bírói kar kezdett döntő szerepet játszani ebben a folyamatban azzal, hogy populista elfogultságot vállalt, és common law- fare gyakorlatot folytatott - amit jól példának a bírósági választási döntések és az Operation Car Wash-ról szóló bírósági döntések. A probléma kutatásához és a hipotézis megvitatásához az elméleti-deduktív módszert alkalmaztuk. Irodalmi áttekintést végeztünk. A médiából kivont tájékoztató dokumentumfilmeket is felhasználtunk a hatóságok viselkedéséről és a bírói döntések kritikai ~~léte~~ Az irodalomjegyzék interdiszciplináris. Arra a következtetésre jutunk, hogy amikor a bírói kar politikai szereplővé válik, akkor instabil helyzetet idéz elő, és olyan intézménnyé válik, amelynek legitimitása a társadalom hangulatváltozásainak függvénye - ami ellentétes a demokrácia és a jogállamiság feltételezéseivel. Ez az új bírói magatartás a hatalmak közötti egyensúlytalanságot és a társadalmi konfliktusokat mérséklő intézmény hiányát okozza. Ez a helyzet hozzájárult a brazil polgári társadalom tekintélyelvű identitásának újjáéledéséhez és az ideológiai polarizációhoz, amely 2018-ban egy szélsőjobboldali kormány megválasztásában csúcspontot ki.

Kulcsszavak: Brazíliai demokrácia; brazil jogállamiság eróziója.

Judiciário passou a ter papel fundamental nesse processo ao assumir um viés populista e realizar práticas de lawfare - o que pode ser bem exemplificado pelas decisões judiciais eleitorais e pelas decisões judiciais sobre a Operação Lava Jato. Para pesquisar o problema e discutir a hipótese, utilizou-se o método teórico-dedutivo. Foi realizada uma revisão da literatura acadêmica sobre o assunto e também em um documentário informativo extraído da mídia sobre o comportamento do poder público, além da descrição crítico-exemplificativa de decisões judiciais. O referencial bibliográfico é interdisciplinar. A conclusão assevera que, ao se tornar ator político, o Poder Judiciário fomenta uma situação de instabilidade e passa a ser uma instituição cuja legitimidade depende de variações no estado de espírito da sociedade - o que contraria os pressupostos da democracia e do Estado de Direito. Este novo comportamento judicial provoca um desequilíbrio entre os poderes e a ausência de uma instituição moderadora dos conflitos sociais. Essa situação contribuiu para o ressurgimento da identidade autoritária da sociedade civil brasileira e para a polarização ideológica que culminou com a eleição de um governo de extrema direita em 2018.

Palavras-chave: Poder Judiciário; decadência democrática; lawfare; democracia brasileira; erosão do Estado de Direito.

TARTALOM

1. Bevezetés: a populista bizonyítékok foszlányai a brazil bírói karról; 2. A brazil kontextus: ex-ception, lawfare és demokratikus hanyatlás; 3. A jogállamiság eróziója és a brazil bírói kar; 4. Az illiberális visszahatás és a visszatérés a tekintélyelvű perspektíva felé; 5. A jogállamiság hagyományos koncepciójával szemben: egy új igazságügyi perspektíva; 6. Következtetés; 7. Hivatkozások.

1. BEVEZETÉS: A POPULISTA BIZONYÍTÉKOK FOSZLÁNYAI A BRAZIL IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSRÓL

Az alkotmányelmélet számára általában "a legkevésbé veszélyes ág" tekintett¹ Brazíliában a bírói kar veszélyezteti a demokratikus alkotmányosságot azáltal, hogy figyelmen kívül hagyja az alkotmány szövegét, és az alkotmányos szabályokat személyes erkölcsi és igazságossági elképzelésekkel helyettesíti. A felsőbb bíróságok fellépése átírja az alkotmányt, több hatalmat adva a bírának és kevesebb előjogot a választott hatalmi ágaknak, kiegyensúlyozatlanná téve a rendszert. Azt állítva, hogy valóban a nép akaratát képviselik, és várva a nép tapsát, a bírák és a bírák populista nyelvtannal indokolják döntéseiket.

¹BICKEL, Alexander. **A legkevésbé veszélyes ág: A Legfelsőbb Bíróság a politika** pultjánál. New York: The Bobbs-Merrill Company, 1962.

A Legfelsőbb Választási Bíróság a normatív alkotmányos hatáskör hiánya ellenére megállapítja a választásokra vonatkozó szabályokat. Ez a tevékenység alázza az alapvető jogokat. Így történt ez a parlamenti mandátum elvesztésének hipotézisének kitalálásával is, amely a párt elhagyásával történik, amelyért a képviselőt megválasztották.² Az igazságosabb és hitelesebb képviselőt nevében, "és mindenekelőtt erkölcsi okokból" a Legfelsőbb Választási Bíróság figyelmen kívül hagyta az alkotmányozó vitákat, amelyek kifejezetten elutasították a hipotézisnek a kongresszusi képviselők alkotmányos státútumába való beépítését.

Egy újabb döntésében a Legfelsőbb Választási Bíróság absztrakt elveken és statisztikákon alapuló érveléssel úgy döntött, hogy a politikai pártok a jelöltek versenyét figyelembe véve arányosan osztják el a közpénzeket néhány hónappal a választások előtt. A döntés nem hoz objektív indokot az alap felosztására, és az újonnan kitalált kötelezettséget 2022-re halasztotta.³ A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság azonban a pártok alapmegosztásról szóló határozatai után úgy döntött, hogy a **strukturális rasszizmus sürgős választ követel, ami a politikai pártok alkotmányos autonómiáján és a politikai pártokról szóló törvényen felüli szabályt teremt.**⁴

Az alapjogok is a bírói populista megközelítés tárgyát képezték. A választási bíróság a politika etikusságának sürgetésére és a társadalomnak a rossz jelöltektől való védelemhez fűződő homályos alapjogára hivatkozva úgy döntött, hogy azonnal alkalmazza a tiszta nyilvántartásról szóló törvényt, semmibe véve a választási előválasztás alkotmányos elvét és az alapjogi korlátozások visszaható hatályának tilalmát.⁵ Ez nem jelenti azt, hogy a bírák mindig az alapjogokkal ellentétesen járnak el. Braziliában a 20. század első két évtizede azt mutatja, hogy az igazságszolgáltatáson keresztül igen jelentős előrelépés történt a kiszolgáltatott csoportok (például az LMBTQIA+ népesség) egyes jogai tekintetében. A probléma azonban éppen abban rejlik, hogy nincs olyan racionális kritérium, amely meghatározza, hogy mely jogok maradnak meg, és melyek nem. Bizonyos mértékig a populista jelenség megnyilvánulási formája, hogy maguknak adják a hatalmat, hogy döntsenek ezekről a jogokról. Egy olyan jelenség, amely nem csak brazil, és amely mind a hazai, mind a nemzetközi jogot érinti.⁶ De Braziliában a közhatalmi szervek diszfunkcionális teljesítményére igen beszédes példák vannak. És a bírói ág sem lehet mentes a kritikai megközelítéstől.

²BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Consulta n. 1398. Ministro Cesar Asfor Rocha relator. Decisão em 27 de março de 2007. BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Resolução n. 22610/2007. Relator Ministro Cezar Peluso. Decisão em 25 de outubro de 2007.

³BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Consulta n. 060030647. Relator Ministro Luiz Roberto Barroso. Decisão em 25 de agosto de 2020.

⁴BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Medida Cautelar na Ação de Descumprimento de Preceito Fundamental n. 738. Relator Ministro Ricardo Lewandowski. Decisão em 05 de outubro de 2020.

⁵BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Agravo Regimental no Recurso Ordinário n. 906-78.2010.6.02.0000. Relator Ministro Hamilton Carvalhido. Decisão em 25 de agosto de 2020.

⁶LIXINSKI, Lucas; MOROSINI, Fabio. Populizmus és nemzetközi jog: Global South Perspectives. Revista de Direito Internacional, Brasília, v. 17, n. 2, p. 55-65, 2020.

A brazil legfelsőbb szövetségi bíróságtól a működési zavarok gyűjteménye megdőbentő. A tiszta nyilvántartásról szóló törvényt, amely aránytalanul és indokolatlanul korlátozza a választásokon való indulás jogát, a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta. Az indoklás szerint a törvény "(i) eleget tesz azoknak az erkölcsös céloknak, amelyekre szánták; (ii) minősített követelményeket állapít meg a választhatóság kizárására, és (iii) olyan ábrákra az egyén közhivatalokért való indulás szabadságára, amelyek nem haladják meg az említett közhivatalok gyakorlásának erkölcsi és becsületességi szempontból társadalmilag kívánatos előnyeit". Más szóval, a társadalom tapsát keresve az alapjogok tehetetlenek.⁷

Az ártatlanság védelmének alkotmányos szabálya ellen az alkotmányos garanciával szemben a bírák büntetőjogi közpolitikára és megkérdőjelezhető adatokra vonatkozó érveket terjesztettek elő. Jogi érvek, alkotmányos alap nélkül néhány bíró úgy döntött, hogy az igazságérzet nevében szűkíti az alkotmányos védelmet.⁸ Érdekes azonban hangsúlyozni, hogy ez a döntés nem volt egyhangú. A bírák egy része ellenezte az eredményt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Bíróság egy része jobban, egy másik része pedig kevésbé ragaszkodik az alkotmányos rendelkezésekhez. A politikai kényelemtől függően ugyanazok az igazságszolgáltatók, akik egy ügyben megvédték az alkotmányt, kínos helyzet nélkül ellenezhetik azt.

A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság például megvitatta a Nemzeti Kongresszus törvényhozási házaí irányelvi táblázatainak megújításának lehetőségét (ADI 6524). Az alkotmány szövege kristálytiszta tiltja ezt a lehetőséget: "A törvényhozás első évében február 1-jétől minden ház előkészítő ülést tart, hogy tagjait beiktassa és megválassza a megfelelő táblákat, 2 (két) éves mandátumra, anélkül, hogy a közvetlenül következő választáson ugyanarra a tisztségre újraválasztható lenne" (57. cikk, 4. bekezdés). Ennek ellenére a Bíróság egy szavazatnyira volt attól, hogy engedélyezze az újraválasztást, amikor az alkotmányos szöveg érvényesült. Ebben az esetben a bírának az a csoportja, amely egy teljesen a szövegen kívüli értelmezést akart érvényesíteni, ugyanaz volt, amelyik az előző ügyben a szöveget védte. Az a csoport, amely a szöveget megszorító értelmezést akart adni, ebben az esetben ugyanaz a csoport volt, amely az előző ügyben egy tág értelmezést akart. Mindkét esetben a bírák motivációi nyilvánvalóan politikai és nem jogi irányultságúak voltak.

Egy másik példa, egy terjedelmes listából, a képviselők megsemmisítése. alkotmányos előjogok. Az 1988-as alkotmány tiltja a kongresszusi képviselők letartóztatását, kivéve néhány korlátozott esetben. Az erkölcs és a nép akarata nevében a többség

⁷BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Ação Declaratória de Constitucionalidade n. 29. Relator Ministro Luiz Fux. Decisão em 16 de fevereiro de 2012.

⁸BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Habeas Corpus n. 126292. Relator Ministro Teori Zavascki. Decisão em 17 de fevereiro de 2016.

a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság bírái közül egy szenátort⁹ és a Képviselőház elnökét küldte börtönbe.¹⁰ Ilyen esetekben a határozatok elismerték, hogy az alkotmány nem engedi meg az ilyen intézkedéseket, de azzal érvelnek, hogy a kivételes helyzetek kivételes intézkedéseket igényelnének. Más szóval, a bírácnak az Alkotmányon kívül kellene döntenük, ha az Alkotmány nem ad számukra erkölcsileg elfogadható választ a kérdésre.

Az igazságszolgáltatás szintén a törvénykezési csaták színtere. Az egyik legmegdöbbentőbb példa erre Jackson Lago, Maranhão megválasztott kormányzójának eltávolítása. A Legfelsőbb Választási Bíróság érvénytelenítette a választók többségének választását egy olyan jogi rendelkezés alapján, amelyet egy későbbi döntésben az 1988-as alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek minősítettek.¹¹ A kampányban nem volt többségi elismerés a törvénytelen tényről.¹² A legfelsőbb szövetségi bíróságon úgy tűnik, hogy egy bírói döntés kiváltja a vádat-Dilma Rousseff elleni eljárás. Dilma a Lava Jato művelethez (Autómosó művelet) kapcsolódó büntetőeljárás vádlottját, Lula volt elnököt nevezte ki¹³ a Civil Ház (az amerikai külügyminiszterhez hasonló pozíció) főminiszterévé. Egy politikai párt céltévesztésre hivatkozva pert indított a Szövetségi Legfelsőbb Bíróságon. A konkrét alkotmányos követelmények hiánya ellenére egy miniszter egyénileg adott végzést, és megakadályozta, hogy Lula átvegye a posztot.¹⁴ Amikor az alelnök a vádemelés miatt átvette az elnökséget, ugyanerre a pozícióra egy olyan politikust nevezett ki, aki egy büntetőeljárás alperese is volt. Egy politikai párt pert indított a szövetségi legfelsőbb bíróság előtt. Egy másik előadót sorsolással választottak ki, aki a céltévesztés vállalásának lehetetlensége miatt megtartotta a kinevezést.¹⁵

⁹BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Ação Cautelar n. 4039. Relator Ministro Teori Zavascki. Decisão em 24 de novembro de 2015.

¹⁰BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Ação Cautelar n. 4070. Relator Ministro Teori Zavascki. Decisão em 24 de novembro de 2015.

¹¹BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Recurso contra a Expedição de Diploma n. 671. Relator Ministro Eros Grau. Decisão em 03 de março de 2009.

¹²SALGADO, Eneida Desiree; SOBREIRA, Renan Guedes. A democracia no tapetão: a Justiça Eleitoral contra a soberania popular. In: MORAES, F., Salgado, Eneida Desiree; AIETA, Vânia S. (Org.). Justiça Eleitoral, controle das eleições e soberania popular. Curitiba, Ithala, p. 115-153., 2016.

¹³Az Autómosó hadművelet (Lava Jato) egy híres korrupcióellenes akció Brazíliában, amelyet Sergio Moro volt bíró vezetett. Moro a lakosság jelentős részének támogatására támaszkodik, de azzal vádolják, hogy elfogult, és nem követi a brazil tisztességes jogi eljárás alapelveit. További részletekért lásd: CASTRO, Matheus Felipe de. O martelo Moro: a "Operação Lava Jato" e o surgimento dos juizes partisans no Brasil. Re- vista Brasileira de Ciências Criminais, São Paulo, v. 25, n. 136, p. 293-319, 2017 és GABARDO, Emerson; LA- ZZAROTTO, Gabriel Strapasson; WATZKO, Nicholas Andrey Monteiro. Ética pública e parcialidade no combate à corrupção: o caso The Intercept Brasil vs. Operação Lava Jato. International Journal of Digital Law, Belo Horizonte, ano 2, n. 1, p. 151-198, jan./abr. 2021.

¹⁴BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Medida Cautelar em Mandado de Segurança nº 34.070. Ministro Gilmar Mendes. Decisão em 18 de março de 2016.

¹⁵BRASIL. Supremo Tribunal Federal. Medida Cautelar em Mandado de Segurança nº 34.609. Ministro Celso de Mello. Decisão de 14 de fevereiro de 2017.

Az erkölcsi érveken és a kivételességre való hivatkozáson alapuló bírói döntések akadályokat gördítettek Lula exelnök jelölése elé a 2018-as választásokon. Ugyanaz a bíró, aki szabálytalanul nyilvánosságra hozta a Dilma elnök asszony és a formerelnök közötti lehallgatott beszélgetéseket, később elrendelte Lula letartóztatását. Az első ügyet a 4. régió szövetségi regionális bírósága elemezte, amely kivételes helyzetet állapított meg, amely kivételes intézkedéseket igényelt.¹⁶ Az exelnökkel kapcsolatos döntések üteme nagyon sajátos volt, kéz a kézben járt a választási menetrenddel.¹⁷ A volt elnök jelöltségét a Legfelsőbb Választási Bíróság megtagadta,¹⁸ ellentétben a korábbi döntésekkel, amelyek lehetővé tették a jelöltek számára, hogy részt vegyenek a választásokon, még akkor is, ha bírósági vita folyt az eligettségéről. A bíró, aki törvénytelenül nyilvánosságra hozta a beszélgetést, és elrendelte Lula letartóztatását, elhagyja a bírói széket, és a győztes kormány igazságügyi minisztere lesz egy olyan választáson, ahol vitatható bírói döntések távolították el a vitás frontembert a vitából.

A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság önképe nagyon sajátos. Az elemzés során a Bíróság 2016-os döntéseiben az egyik bíró és két társszerzője a "cseresznyeválogatás" módszerét alkalmazza. Míg egy bekezdést szentelnek a Lula volt elnök kinevezéséről szóló vitatott egyedi határozatnak - ez volt a válság legeleje -, addig a szövetségi legfelsőbb bíróságnak az önkorlátozás példájaként ünneplik az impeachment-eljárás megvitatásában játszott szerepét. Ironikus módon az elemzés dicséri az alsóházi elnök felfüggesztéséről szóló döntést és az elnöki önközi vonal megváltoztatását is - mindkettő egyértelműen az alkotmányos parancsokkal ellentétes.¹⁹ Más szóval: a szövetségi bíróságot meg kell tapsolni, amikor önmérsékletet gyakorol, és amikor nem, attól függően, hogy szubjektív elemzés alapján mikor szükséges beavatkozni a politikába, és mikor nem. A hatások szinte lényegtelenek az állítólagos önkritika szempontjából.

És még több: A brazil felsőbb bíróságok szisztematikusan engedélyezték a Lava Jato hadművelet kidolgozását, amelynek keretében 2014 és 2018 között számos letartóztatást hajtottak végre korrupció miatt, köztük Lula volt elnökét is. Az STF - Szövetségi Legfelsőbb Bíróság még a hadművelet során elkövetett számos visszaélészerű cselekmény ismeretében sem bírálta el a bírák és ügyészek tevékenységét. Éppen ellenkezőleg, szisztematikusan jóváhagyta a Lava Jato törvénytörő cselekedeteit, nem ismerve el a jogszerű eljárás megsértését.

¹⁶BRASIL. Tribunal Regional Federal da 4ª Região. P.A. Corte Especial nº 003021- 32.2016.4.04.8000/RS. Voto do Relator Des. Federal Rômulo Pizzolatti. Decisão de 22 de setembro de 2016.

¹⁷ANDRADE, Marcelo Santiago de Padua. Lula e lawfare política: o caso do processo penal com dupla velocidade. In: ARAGÃO, Eugênio José Guilherme de; ARAÚJO, Gabriela S. Soares de; SIQUEIRA NETO, José Francisco; RAMOS FILHO, Wilson (Coords.). Vontade popular e democracia: candidatura Lula? Bauru: Canal 6 Editora, p. 206-213, 2018.

¹⁸BRASIL. Tribunal Superior Eleitoral. Registro de candidatura n. 060090350. Ministro Luís Roberto Barroso képviselő. Decisão em 01 de setembro de 2018.

¹⁹BARROSO, Luís Roberto; BENVINDO, Juliano Zaiden; OSORIO, Aline. Fejlemények a brazil alkotmányjogban: A 2016-os év visszatekintése. International Journal of Constitutional Law. v. 15 n. 2, 495-505, 2017.

A 2018-as választások és Jair Bolsonaro köztársasági elnökké választása után azonban megváltozott a hozzáállás. Az elnök nyilvánvalóan tekintélyelvű álláspontja és az igazságszolgáltatás elleni támadásai hatással voltak a Legfelsőbb Bíróság bíráinak véleményére. Ennek eredményeképpen az STF a Lula volt elnök elleni eljárás teljes megsemmisítését határozta el (a tisztességes jogi eljárás megsértése miatti eljárási semmisség alapján - az illetékes bíró gyanúsításának elismerésével). A Legfelsőbb Bíróság évekig pragmatikusan elnéző volt a Lava Jato hadművelettel szemben, majd megszüntette azt. Ez a bizonytalan magatartás közvetlenül támadja a jogállamiság alapelveit. Ráadásul egy jelenleg tapasztalható kivételes helyzetet képvisel, amelyben az igazságszolgáltatási ág a pillanatnyi politikai helyzet, a korábbi ideológiai elképzelések vagy a valóságról alkotott morális nézete alapján változtatja álláspontját.

Akár a Lava Jato határozott fellépésében (a megfelelő jogi eljárás figyelmen kívül hagyásával), akár a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság következetlen fellépésében (éveken keresztül minden szabálytalanságot megengedve, hogy végül kimondja, hogy minden szabálytalan volt), tény, hogy az igazságszolgáltatás releváns politikai szereplővé vált a nemzeti színpadon. Kezdetben konszenzus volt abban, hogy az alapvető jogok érdekében kialakulóban van a bírói aktivizmus. Így szinte az egész entire jogi közösség védelmébe vette ezt a (neokonstitucionalista vagy posztpozitivisták megközelítésnek nevezett) álláspontot. A jelenség azonban kontrollálatlan aktivizmust eredményezett, amely egy összetett politikai és társadalmi kontextusba illeszkedett, és amely joggyakorlatokat, a demokrácia hanyatlását és a jogállamiság erózióját eredményezte. A demokrácia és az alapvető jogok szilárd fejlődésének időszaka után Braziliában radikálisan visszatért a tekintélyelvű és elitista hagyomány.

- paradox módon az igazságszolgáltatás részvételével a szélsőjobboldal felemelkedésének autoriter jelenségének középpontjában a visszahatás bekövetkezett. Ez az a központi kérdés, amellyel a cikkben foglalkozunk.

A probléma kutatásához és a hipotézisek megvitatásához a teoretikus-deduktív módszert alkalmazzuk. Olyan interdiszciplináris szakirodalmi hivatkozást használunk, amelyet a téma szempontjából relevánsnak tartunk. Az érveket megalapozó források a szakirodalomból és a brazil valóság szubjektív elemzéséből származnak. Empirikus adatokat nem mutattunk be: tárgyunk az intézményi és társadalmi jelenségek, cselekvések és helyzetek megfigyeléséből ellenőrizhető, a szubjektummal kapcsolatos elképzelések, gyakorlatok és reprezentációk.

2. A BRAZIL KONTEXTUS: KIVÉTEL, TÖRVÉNYHOZÁS ÉS DEMOKRATIKUS HANYATLÁS

A modern politika megköveteli a jogállamiságot. A jogállamiság eszméje pedig néhány előfeltételt igényel. "Értelemhorizontja" három kardinális ponton alapul: a politikai hatalom (szuverenitás, az állam), a jog (objektív jog, normák) és az egyének (állampolgárság,

legitimitás).²⁰ Ahogy Martin Krygier hangsúlyozza, a jogállamiság nem csupán a "jogi hatékonyság" vagy a "jogi rendelkezések" kérdése.²¹ Ez egy értékrend, amely különböző módon intézményesülhet. A politikai hatalom által előállított jog az egyént fenyegető politikai hatalom gátjaként szolgál - ez a jogállamiság fogalmának némileg sajátos logikája. Ha hozzáadjuk a "demokratikus" jelzőt, az ígélet még feszesebbé válik: a hatalom által előállított jognak az állampolgárok beleegyezésével kell létrejönnie, hogy garantálja az egyéneket a hatalommal való visszaéléssel szemben. És még több: úgy kell alkalmazni, ahogy a törvény előírja, tiszteletben tartva annak eljárását és tartalmát, választott, demokratikusan legitimált tisztségviselők által, közvetlenül vagy közvetve.

Az alkotmányos és demokratikus brazil jogállamisági logika egy sor alkotmányos mechanizmust von maga után, hogy működőképes legyen. Először is, a közérdek elsőbbsége a magánérdekkel szemben a közigazgatás legfőbb elve. Bár vannak olyan szerzők, akik tagadják ennek az elvnek a létezését, ők a kisebbségi irodalmat képviselik, ahogyan azt Daniel Wunder Hachem jól kifejtette.²² Továbbá, néhány általános jellemzőt is ki lehet emelni a francia, német és angol-amerikai doktrínában általában használt koncepció körül: a hatalommegosztás rendszere, a fékek és ellensúlyok eszközei, a kölcsönös ellenőrzések a mérnöki tervezés lényeges részét képezik, valamint az átláthatóság, a részvétel és az ellenőrzés - a horizontális és vertikális elszámoltathatóság - eszközei. E modern állammodell másik nélkülözhetetlen összetevője a fun- damentális jogok törvényjavaslata, a szabadsággaranciák és a kisebbségek többséggel szembeni ellen- többségi hatalma a többség döntéseivel szemben.²³ A brazil esetben is ki lehetne emelni a szubszidiaritás elutasítását, mint az államhatalmi végek meghatározóját, valamint az Unió (a Föderáció) központi szerepét az alkotmányos modell megvalósításában.²⁴ Ezek a jellemzők a brazil alkotmányos "identitásként" értelmezhetők.²⁵

Az alkotmányok általában az alapvető jogok tiszteletben tartását írják elő a következők számára

a közszereplők (mindannyian: parlamenti képviselők, közigazgatási tisztviselők, bürokraták, a biztonsági erők tagjai, az ügyészség tagjai, bírák). Tekintettel az alapjogok horizontális hatására, akár azt is állíthatjuk, hogy az egyéneknek

²⁰ COSTA, Pietro. A jogállamiság: történelmi bevezetés. In: COSTA, Pietro, ZOLO Danilo (Coords.). A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika. Dordrecht: Springer, 2007.

²¹ KRYGIER, Martin. Hamis dichotómiák, igaz tanácsalanságok és a jogállamiság. In: SAJO A. (szerk.). Univerzalizmus és helyi tudás az emberi jogokban, Kluwer, 2003.

²² HACHEM, Daniel Wunder. O Estado moderno, a construção científica do Direito e o princípio da legalidade no constitucionalismo liberal oitocentista. A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional, Belo Horizonte, v. 11, n. 46, p. 199-219, 2011.

²³ HALPERN, Philip. A jogállamiság. New York State Bar Journal. 33. évf. 4. sz. 256-260. o., 1961. 257. o.

²⁴ GABARDO, Emerson. Estado Social e Estado Subsidiário: dois modelos distintos de desenvolvimento. Revista de Direito Administrativo e Infraestrutura. Belo Horizonte, v. 11, n. 3, p. 283-299, 2019.

²⁵ Egy olyan fogalmat kölcsönözve, amelyet a lengyel Alkotmánybíróság használt 2010-ben, amikor meghatározta a köztársaság identitását megjelenítő alapértékeket). WYRZYKOWSKI, Miroslaw. Az elképzelhetetlen megtapasztalása: a jogállamiság összeomlása Lengyelországban. Hague Journal on the Rule of Law, v. 11., 417-422. o. 2019.

tiszteletben tartják az alapvető jogokat a magánkapcsolatokban. A hatalommal szemben az egyén alkotmányos garanciáinak a törvény megalkotásakor, alkalmazásakor, értelmezésekor és ítélkezésénél is érvényesülniük kell.²⁶

Mindez normatív szinten vitathatatlan. Annak világában, hogy "minek kellene lennie", az alapjogok központi szerepe a demokráciában tagadhatatlan. Belső és külső ellenségek azonban mindig veszélyeztetik a demokráciát és az alapvető szabadságjogokat, és a betartásukért és megvalósításukért folytatott küzdelemnek állandónak kell lennie. Ennek a valóságnak viszont nyilvánvaló a hatása a jogállamiság 1988-as brazil alkotmányban rögzített hagyományos koncepciójára.

Tzvetan Todorov a "demokrácia bizalmas ellenségeiről" ír. A szerző számára a demokrácia alkotóelemei a nép, a szabadság és a haladás. Az összetevők közötti egyensúlyhiány a domináns tényezőt a demokrácia ellenségévé változtatja, mint például a populizmus, az ultraliberalizmus és a messianizmus. Számára az erkölcs és az igazságosság az államok politikájának szolgálatában kárt okoz mind az erkölcsnek, mind az igazságosságnak: a politika egyszerű eszközzé teszi őket a hatalmasok kezében.²⁷ Egy másik nézőpontból a brazil eset a demokratikus hanyatlás fogalmából is elemezhető, ahogyan azt Tom Daly leírta. Más szóval, Brazília a "liberális alkotmányos demokrácia struktúrájának és tartalmának fokozatos leépülési folyamatát" éli meg.²⁸ Jelen tanulmányban nem a hagyományos jogállamiság-kép eróziós folyamatának kutatása a tárgy. A demokratikus hanyatlás felismerése vagy a demokratikus rendszer ellenségeinek létezése azonban a jogállamiság eróziójához kapcsolódó tényező, és az egyik jelenségre utaló elemzések közül több a másikra is alkalmazható. A 21. század elején tapasztalt tényeket figyelembe véve, a 21. század elején tapasztaltak alapján a következőket állapíthatjuk meg az intézményeknek a szabály eróziójához való hozzájárulásának elemzése alapvető fontosságúnak tekinthető

a jog és a kivétel társadalmi képzeletének megalkotása. Ez a kivétel társadalmi képzeletvilága az 1988-as alkotmányban rögzített és addig a hagyományos mentalitás által elismert jogállamisági modellel ellentétes gyakorlatok normalizálódását jelenti. Ennek az imagináriusnak a megjelenése több tényező és elem elemzéséből ismerhető fel. A leggyakoribb elemzések a végrehajtó hatalom (néha a törvényhozás) - vagy akár a társadalom általában - magatartására összpontosítanak.

Brazília esetében természetesen az elemzés minden ilyen területén azonosítható lenne az autoritarizmus történelmi hatása. Lehetetlen nem utalni erre az összetett jelenségre, amely abszolút összefügg: a kapcsolat a következők között

²⁶ GOMES, Magno Frederici; FREITAS, Frederico Oliveira. Conexão entre a dignidade da pessoa humana e os direitos fundamentais. A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional, Belo Horizonte, v. 10, n. 41, p. 181-207, jul.-set. 2010.

²⁷ TODOROV, Tzvetan. A demokrácia **belső ellenségei**. Tradução de Joana Angélica d'Avila Melo. Malden: Polity Press, 2014.

²⁸ DALY, Tom. A többsíriányú demokratikus hanyatlás megértése: Lessons from the Rise of Bolsonaro in Brazil. Law and Ethics on Human Rights, v. 14, n. 2, p. 199-226, 2020. 3. o. 3. o.

az államhatalmi ágak és a civil társadalom mint elválaszthatatlan egység viselkedése. Ezt a valóságot azonban az igazságszolgáltatási ág viselkedése alapján fogjuk elemezni. Ez egy eredeti tárgy, figyelembe véve a témával foglalkozó dolgozatok többségét. Ahogy Tom Daly kifejti, a végrehajtó ágra való túlzott összpontosítás a demokratikus hanyatlás általános folyamatának kevésbé átfogó elemzéséhez vezethet.²⁹ **Egy másik nézőpontból, ahogy Juliano Zaiden kifejti, "ha lehetséges a tekintélyelvűséget igazoló diskurzus normativitását megrajzolni, Brazília fontos paradigmaként szolgál, mivel a törvényhozás**

– és a belőle levezetett fogalmak - stratégiaileg elfogultak voltak, hogy a diktatúrában a demokratikus lakkot védjék".³⁰ A jogállamiság fogalmának megváltozott értelmezésén alapuló új bírói retorikának bizonyos mértékig hasonló célja van, vagyis a jelenlegi alkotmányos rendszerrel ellentétes gyakorlatok legitimálása, fenntartva az új magatartás szabályosságának látszatát.

A leírt kutatási tárgyat figyelembe véve, Brazília esetében azt feltételezzük, **hogy az igazságszolgáltatás döntő szerepet játszott ebben a folyamatban, mivel autoriter populista előítéleteket fogalmazott meg, és újfajta törvénykezési gyakorlatot folytatott.**³¹ **Az igazságügyi populizmus osztozik néhány jellemzőben a politikai ágak pozícióival: megkérdőjelezi a fennálló hatalom legitimitását, azt állítja, hogy a *vox populi-t* képviseli,³² alkotmányos mutációt alkalmaz a hatalomnak a bírák kezében való megszilárdítására,³³ és a fékek és ellensúlyok rendszerének aláásására.³⁴ Politikai társaikhoz hasonlóan a bírói populisták sem tagadják a politikai képviseletet: azt állítják, hogy ők a valódi képviselők.³⁵ A bírói populista döntésekben kevesebbet foglalkoznak a jogi érveléssel és az alkotmány tiszteletben tartásával, és több hivatkozás történik a "nép akaratára".**

²⁹ DALY, Tom. Populizmus, közjog és demokratikus hanyatlás Brazíliában: Jair Bolsonaro felemelkedésének megértése. 11 mar. 2019. 14. Nemzetközi Emberi **Jogi Kutatók Műhelye: "Democratic Backsliding and Human Rights"**, a Law and Ethics of Human Rights (LEHR) folyóirat szervezésében, 2-3. jan. Disponivel em: <https://ssrn.com/abstract=3350098> Acesso em: 20 mai. 2020.

³⁰ Az eredeti portugál szöveg fordítása: "se é possível desenhar uma normatividade do discurso jurídicador do autoritarismo, o Brasil serve como um importante paradigma em razão do modo como o direito". – e os conceitos que dele derivam - foram estrategicamente enviados para defender, na ditadura, o verniz democrático." CARVALHO, Ângelo Gamba Prata; BENVINDO, Juliano Zaiden. Os "imperativos da revolução de março" e a fundamentação da ditadura. Revista Direito & Práxis. Rio de Janeiro, v. 9, n. 1, p. 113-145, 2018. p. 115.

³¹ SALGADO, Eneida Desiree. Populismo judicial, moralismo e o desprezo à Constituição: a democracia entre velhos e novos inimigos. Revista Brasileira de Estudos Políticos, Belo Horizonte, v. 117, n. p. 193-217, 2018.

³² NORRIS, Pippa. Visszaesik-e a nyugati demokrácia? A kockázatok diagnosztizálása. Journal of Democracy. 2017. 28. évf. 2. szám, 2017.

³³ LANDAU, Dávid. Populista alkotmányok. FSU College of Law, Public Law Research Paper n. 861., University of Chicago Law Review. n. 521, 2018. Disponivel em: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3053513> Acesso em: 12 out. 2020.

³⁴ NORRIS, Pippa. Visszaesik-e a nyugati demokrácia? A kockázatok diagnosztizálása. Journal of Democracy. v. 28, n. 2, 2017.

³⁵ MÜLLER, Jean-Werner. Mi a populizmus? Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

A nemzetközi jog (vagy a hadijog) szintjén a Lawfare olyan gyakorlat, "amely alázza a hadviselés törvényeinek és szokásainak jóhiszemű alkalmazását, illegitim és tarthatatlan", ahogy Michael A. Newton kifejti.³⁶ A fogalmat a **nemzeti államok belső** terében vívott "korrupció elleni háborúra" adaptálva azonban az elképzelés sajátos vonást kap. Olyan stratégiáról van szó, amely a hagyományos jogi fogalmakat és intézményeket (törvényesen vagy törvénytelenül, alkotmányosan vagy alkotmányellenesen) használja fel az (ideológiai vagy politikai) ellenfelek elleni küzdelemhez. Természetesen ez a magatartás ellentétes a jogállamiság európai hagyományban kialakult és a jelenlegi brazil alkotmány által elfogadott hagyományos koncepciójával.

– a megfelelő jogi eljáráson, a hatalmi ágak szétválasztásán és a jogalkalmazás objektivitásán alapul.

A jelenlegi brazil politikai helyzet lehetőséget nyitott a bírósági moralista aktivizmus fokozódó erősödésére,³⁷ amely egy populista igazságszolgáltatásban csúcspontot ér el, amely a törvényhozáson keresztül cselekszik. Általában a karizmatikus vezetők populizmusát a végrehajtó hatalomban szokás megtalálni, nem pedig más ágakban. Ez jelentős mértékben Latin-Amerikában fordul elő, bár a témának különböző megközelítései vannak.³⁸ Emiatt válik érdekessé, hogy elgondolkodjunk azon, lehetséges-e populista igazságszolgáltatás. A lawfare gyakorlat viszont a jog politikai fegyverként való használatát jelenti az ellenfelekkel szemben. Más szóval, a bírák, akiknek semlegesnek kellene lenniük és objektíven kellene alkalmazniuk a jogot, olyan háborús stratégiákat kezdenek kialakítani, amelyek elősegítik a megfelelő jogi eljárás ideológiai megközelítését.³⁹

A jelenlegi brazil kontextusban úgy tűnik, hogy a demokrácia több ellenségét is ki lehet emelni. A jogállamiság szimulákroma most intézményi töréseket hajt végre. A "kivételes helyzet" ismét visszatérni látszik, de most nem egy formális *államcsíny* révén, és ez is a brazil igazságszolgáltatásból ered, nem pedig ellene. Ez az újdonság még nagyobb óvatosságot igényel a kérdés kezelésében. Az ellentét a jogállamiság hagyományos koncepciójával egyrészt nyilvánvaló, másrészt nem annyira. A jelenség elemzésének elemei összetettek, és eklektikus megközelítést igényelnek.

Az 1988-as alkotmányt követően a brazil igazságszolgáltatás fokozatosan egyre fontosabb szerepet kapott. Különösen a 2000-es évtized első évtizede után nőtt meg aktivista funkciója, egyre inkább előretörve a köztársaság többi ágának politikai tevékenységére. Brazíliában érvényesült az élő alkotmány gondolata, amely jellemzően a

³⁶ NEWTON, Michael A. Illustrating Illegitimate Lawfare, Case Western. Reserve Journal of International Law. v. 43, n. 1 e 2, p. 255-278, 2010. 255. o. 255. o.

³⁷ GABARDO, Emerson. Os perigos do moralismo político e a necessidade de defesa do direito posto na Constituição da República de 1988. A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional, Belo Horizonte, v. 17, n. 70, p. 65-91, 2017.

³⁸ NYENHUIS, Robert. Populizmus Dél-Amerikában: Demokratikus csodaszer vagy csapda? American Journal of Economics and Sociology. v. 78 n. 3, Mai. 2019.

³⁹ ZANIN, Cristiano; MARTINS, Valeska Teixeira; VALIM, Rafael. Lawfare: uma introdução. São Paulo: Contracorrente, 2019.

organicisták, akik azt állítják, hogy az Alkotmányt a kornak (értékeknek, jelentéseknek, szándékoknak) **megfelelően kell értelmezni, mint az élet normalizálását szolgáló "társadalmi hatalom"** egyik formáját. Ez a nézet a kortárs alkotmányosságban is elterjedt. A gyakorlatban azonban ez az elképzelés a hatalomgyakorlás olyan szintjére emelkedett, amelyet korábban elképzelni sem lehetett. Oscar Vilhena Vieira "szupremáciának" nevezte a szövetségi **legfelsőbb bíróság jelentőségének** kiterjesztését - egy olyan jelenséget, amelyben a bíróság nemcsak az alkotmány értelmezésére, hanem a szabályok alkotására vonatkozó hatalmat is gyakorolni kezdte, ami hagyományosan a másik két államhatalmi ág kizárólagos joga volt.⁴⁰ **Jelenleg egy még jelentősebb előrelépés azonosítható, amelyben a bírói kar célja, hogy egyrészt a nép közvetlen képviselője, másrészt a történelmet mozgató felvilágosult elit legyen.**⁴¹ Ez a brazil jogállamiság baját jelenti.

Nem megengedhető azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróság bírái nyugodtan "tolják a történelmet", vagy "felvilágosult előőrsként" tüntessék fel magukat. Az alkotmányos határokat **átlépő**, jogon kívüli érveken alapuló bírói aktivizmus árt az intézményes állami funkcióknak. Az alkotmányos határokon túli, extralegális érveken alapuló bírói messianizmus árt az intézményes állami funkcióknak. Ahogy Tom Daly is sugallja, ez a fajta populizmus a brazil demokratikus bomlási folyamatot demonstrálhatja.⁴² Az igazságszolgáltatásnak ez a másfajta szerepe új és problematikus. Emellett a brazil intézményi átalakítás egyik kulcsfontosságú eleme. **Még jelentős intézményi formális változások nélkül is 1988 óta a brazil bírák teljesítménye az elmúlt húsz évben jelentősen megváltoztatta a hagyományos fékek és ellensúlyok rendszerét. A korábbi években láthatjuk e jelenség csúcspontját és az ezzel kapcsolatos kritikák ebből következő erősödését.**

3. A JOGÁLLAMISÁG ERŐZÍÓJA ÉS A BRAZIL IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

A jogállamiság jellemzi a nyugati civilizáció önképét. A modern társadalom identitásának részét képezi, mivel a szubjektumot mint polgárt konstituálta. Jelentése azonban bizonytalan és ellentmondásos, mivel megértése különböző változóktól függ. Ha egyrészt a jogállamiság fogalma soha nem volt ennyire hangsúlyos, másrészt **ez nem jelenti azt, hogy az eszme valóban minden időben és minden helyen ugyanazt a jelentést hordozza. Ahogy Martin Krygier mondja, senki sem diktálhat egyetlen**

⁴⁰VIEIRA, Oscar Vilhena. Supremocracia. Revista Direito GV. São Paulo, v. 4, n. 2, p. 441-464, 2008.

⁴¹ Az igazságszolgáltatás felvilágosító előőrsként betöltött szerepének védelmét kifejezetten Luís Roberto Barroso, a Legfelsőbb Bíróság bírája látja el. BARROSO, Luís Roberto. Ellentőbbségi, reprezentatív és felvilágosult: Az alkotmánybíróságok szerepe a demokráciákban. The American Journal of Comparative Law. 67. évf. 67. szám, 1. sz. 109-143. o., 2019.

⁴²DALY, Tom. Populizmus, közjog és demokratikus hanyatlás Braziliában: Jair Bolsonaro felemelkedésének megértése. 11 mar. 2019. 14. Nemzetközi Emberi **Jogi Kutatók Műhelye: "Democratic Backsliding and Human Rights"**, a Law and Ethics of Human Rights (LEHR) folyóirat szervezésében, 2-3. jan. Disponível em: <https://ssrn.com/abstract=3350098> Acesso em: 20 mai. 2020.

a jogállamiság fogalma: "ahhoz már túl késő".⁴³ Kezdjük azzal, hogy a leggyakoribb "dichotó- my" az angol rule of law és a német Rechtsstaat hagyományja között van.

A Rechtsstaat egy olyan fogalom, amely az állami politikai rendszert és a jogi rendszert mint elkülönült elemeket kapcsolja össze. Ugyanakkor a jogállamiság az **állam eszméjétől** elválaszthatatlanul a jogrendben konstituálódó elmélet. Tény azonban, hogy a két fogalom hasonló válaszokat ad ugyanazokra a kérdésekre, és az **idők során** ugyanazt a jelentésmagot értik alatta. Továbbra is kulcsfontosságú azonban, hogy ne tévesszük össze a "jogelméletet" (amely az ideák birodalmába tartozik) a "jogi valósággal" (amely a gyakorlatok és társadalmi reprezentációk területére tartozik).⁴⁴ Ebben a tekintetben az olyan pozitivisták, mint Hans Kelsen és **Herbert Hart, döntő szerepet játszottak a jogállamiság mai fogalmának megalkotásában, ahogy Nicolas Barber kifejti.**⁴⁵

Az európai eszmetörténet szempontjából a jogállamiság és a Rechtsstaat fogalmának eredete az elnyomással szembeni ellenállás és a hatalommal szembeni **jog formálódásának környezetéből** ered - amely a 18. században a felvilágosodás **előzményét jelentő liberális és abszolutizmus-ellenes** mentalitásból alakult ki.⁴⁶ A fogalom azonban **nem a francia forradalomnak köszönhető. A kifejezés, mint köztudott, Németországból származik. A lényege a "rendőrállam" ellenzése volt.** Ráadásul a magántulajdon és a jogbiztonság kiterjesztésének addicionális garanciái létfontosságúak voltak az új koncepcióban.⁴⁷ Az eszmény, amelynek célja a hatalom **ellenőrzése, a 19. században a pandektisták jogi pozitivismusában csúcsosodik ki.**⁴⁸ Valóban, az 1800-as évek liberális alkotmányosságának tipikus legalitásideálja, annak ellenére, hogy manapság bátortalannak és elégtelennek tartják, a korabeli politikai-**jogi rendszer jövőbeli fejlődésének egyik döntő pillérért ábrázolja.**⁴⁹

A jogállamiság fogalmának kontinentális-európai felépítésével párhuzamosan fontos kiemelni Anglia hagyományát (amely szintén befolyásolta a jogállamisággal kapcsolatos nyugati képzeletet). Az olyan angol puritánok, mint John Locke és **Johannes Althusius, leírták a "fékek és ellensúlyok" megfelelő rendszerének politikai**

jellemzőit:

⁴³ KRYGIER, Martin. A jogállamiság: Múlt, jelen és két lehetséges jövő. Annual Review of Law and Social Science, v. 12, é. n. p. 199-229, 2016.

⁴⁴ CICHELERO, César Augusto; FERRI, Caroline; NUNES, Eduardo Brandão. A hatalmi ágak idealizált szétválasztásától annak gyakorlati problémáihoz a jogállamban. **Revista de Investigações Constitucionais**, v. 5, n. 1, p. 15-40., 2018.

⁴⁵ BARBER, Nicolas W. Recenzió: A jogállam és a jogállamiság. The University of Toronto Law Journal, v. 53, n. 4, 443-454. o., kelt. 2003.

⁴⁶ VENTURI, Francesco. Utopia e reforma no iluminismo. Bauru: EDUSC, 2003.

⁴⁷ GOYARD-FABRE, Simone. Os princípios filosóficos do direito político moderno. Tradução de Tradução de Irene A. Paternot. São Paulo: Martins Fontes, 1999. p. 311.

⁴⁸ GROSSI, Paolo. Mitologias jurídicas da modernidade. Tradução de Arno Dal Ri Júnior. Florianópolis: Boiteux, 2004.

⁴⁹ HACHEM, Daniel Wunder. O Estado moderno, a construção cientificista do Direito e o princípio da legalidade no constitucionalismo liberal oitocentista. A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional, Belo Horizonte, v. 11, n. 46, p. 199-219, 2011.

A jog elsőbbsége (különösen a közigazgatásban), a hatalmi ágak szétválasztása, az állam mint jogi személy, a jogok és az alapvető garanciák mint legfőbb normák elismerése. Ezek az eszmék a dicsőséges forradalom által létrehozott *Bill of Rights*-ből eredő "megfelelő jogi eljárás" alapján szilárdultak meg.⁵⁰ Danilo Zolo kifejti, hogy a jogállamiság a szubjektív joghatóság jogi pragmatizmusaként konstituálta magát, amelyben a bíró sokszor fontosabb, mint a jogalkotó. Ennek a hagyománynak köszönhetően olyan alapvető garanciák alakultak ki és váltak nélkülözhetetlenné, mint a *habeas corpus* és a *mandamus-rendelet*.⁵¹

A jogállamisági doktrínát Franciaországban későn fogadták, különösen Carré de Malberggel, aki a bírakkal szembeni bizalmatlanság francia hagyományának kritikusa volt (az úgynevezett "government des juges" ellenzése). Ő igyekezett felvilágosítani a meglehetősen gyakori zűrzavart a politikai kérdésnek tekintett "állami érdek" és a jogi kérdésnek tekintett "államkorlátozás" között. Kidolgozta az "État de droit" és az "État légal" (vagy jogállam) közötti különbséget a német *Rechtsstaat* és az amerikai jogállamiság fogalmából.⁵² A jogállam a jogrendszer formális felfogásához kapcsolódott, a hatalmi ágak szétválasztásának elvét és a jogbiztonság erős garantálásának igényét szem előtt tartva. Az *État de droit* ezzel szemben a politikusok és a hatóságok számára a jogérvényesítés garanciáját jelentette, amellett, hogy egy kiszámítható és biztonságos, formális eljárásokon alapuló rendszer kiépítésére utalt.

Ahogy Danilo Zolo állítja, a jogállamiság fogalmának sokszínűsége veszít jelentőségéből, ha az eszme filozófiai értékei és elvei kerülnek a középpontba.⁵³ A jogszerűség fogalma például olyan elem, amely jelen van a különböző hagyományokban, és amely határozottan befolyásolta a brazil hagyományt. Emiatt lehetséges lenne a historikus tapasztalatokat egy koherens elméleti keretben egyesíteni, így válik plauzibilissé a "jogállamiság" azonos fogalmi identitással való értelmezése. A Braziliában kialakult "*Estado de Direito*" eszméje mindezen szempontok összeolvadása, amelyek egyazon elméleti keretben egyesíthetők.⁵⁴ A 20. században a jogállamiság konszolidált fogalma a nyugati kapitalista társadalom egyik leglényegesebb politikai szimbolikus reprezentációjává vált. E fogalom révén sikerült megteremtteni a 21. század jellegzetes életformáját. Ez az élet felértékelődésén alapult,

⁵⁰ MAGALHÃES FILHO, Glauco Barreira. O imaginário protestante e o Estado de Direito. Fortaleza, 246f. Szakdolgozat (Phd in Sociology). Universidade Federal do Ceará, 2010.

⁵¹ ZOLO, Danilo. A jogállamiság: kritikai újraértékelés In: COSTA, Pietro; ZOLO, Danilo (Coords.). A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika. Dordrecht: Springer, 2007. 15. o.

⁵² ZOLO, Danilo. A jogállamiság: kritikai újraértékelés In: COSTA, Pietro; ZOLO, Danilo (Coords.). A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika. Dordrecht: Springer, 2007.

⁵³ ZOLO, Danilo. A jogállamiság: kritikai újraértékelés In: COSTA, Pietro; ZOLO, Danilo (Coords.). A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika. Dordrecht: Springer, 2007. 19. o.

⁵⁴ CADERMATORI, Sérgio. Estado de direito e legitimidade - uma abordagem garantista. 2. ed. Campinas: Millennium, 2007 és BONAVIDES, Paulo. Do Estado Liberal ao Estado Social. 6. kiadás: São Paulo, Malheiros, 1996.

az emberek egyenlősége, méltósága és boldogsága, mint az állami legitimitás és hatékonyság kritériuma.⁵⁵ A modern állam a jogtól függetlenül és azon túlmenően is társadalmi és szükségszerűen demokratikus renddé vált.⁵⁶ Brazília megkapta ezt az inspirációt, és az 1988-as alkotmányban jogilag is megszilárdította.

A jogállamiság hagyományos fogalmának átvételének történelmi folyamata azonban nem volt lineáris vagy egyenes vonalú. Brazíliában a jogállamiság általános eszméje már a monarchia idején, vagy még korábban, a portugál királyi család 1808-as megérkezése óta jelen van.⁵⁷ Már létezett egy szellemi arisztokrácia, amely felelős volt az Európából érkező új politikai eszmék, mint például a liberalizmus, a parlamentarizmus, a föderalizmus, az alkotmányosság, a demokratikus és a köztársasági elméletek behozataláért. Ezek mind hatással voltak Brazíliára az 1824-es első alkotmánya óta, ami elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy ezek az eszmék egy új politikai kultúra alkotóelemei is voltak.⁵⁸ Még a köztársasági rendszerváltás után is a brazil jogállamiság alapvető jellemzői (mint például a törvénynek való alávetettség, a hatalmi ágak szétválasztása és az alapvető jogok garantálása) csak az eszmék területén szilárdultak meg. A társadalom azonban bizonytalan környezetben élt, ahol a hatályos jog a helyi hatalomé volt, az emberek nem férhettek hozzá az intézményekhez, és a hatalmi ágak szétválasztása instabil volt (Leal 1997).

A jogok egyenlősége volt a hivatalos retorika ellentétben egy rétegzett és erősen személyeskedő társadalom. Emellett a brazil perszonalizmus általában erősebb, mint a jogállamiságra jellemző republikánus humanizmus bármely más perspektívája. Az egyéni autonómia, a pártfogás, a tipikus latin-amerikai klientelizmus,⁵⁹ az önkéntes társulások nehézségei a válságos időszakoktól eltekintve, és a kötelek szinte lehetetlen képe a hatalom jelenléte nélkül, e történelmi valóság hatékony jellemzői.

⁵⁵ HACHEM, Daniel Wunder; GABARDO, Emerson. El principio constitucional de eficiencia administrativa: contenido normativo y consecuencias jurídicas de su violación. *Cuestiones Constitucionales. Revista Mexicana de Derecho Constitucional*. v. 39, p. 131-167, 2018.

⁵⁶ RODRÍGUEZ-ARANA, Jaime. Dimensiones del Estado Social y derechos fundamentales sociales. *Revista de Investigações Constitucionais*, Curitiba, v. 2, n. 2, p. 31-62, 2015.

⁵⁷ A királyi család érkezése az Anglia és Franciaország között a 19. század elején lezajlott háború következménye volt. Portugália, amely Anglia szövetségese volt, megtagadta a Bonaparte Napóleon által meghatározott "kontinentális blokád" betartását. A francia reakciótól tartva VI. D. João király úgy döntött, hogy egész udvarát Brazíliába helyezi át. Így Rio de Janeiro lett a portugál birodalom fővárosa, ami a helyi fejlődésben nagy jelentőségű átalakulásokat eredményezett, amelyek a brazil függetlenség 1822-es kivívásában csúcspontokká váltak. OLIVEIRA, Cecília Helena de Salles. *Repercussões da revolução: delineamento do império no Brasil. 1808/1831*. In: GRINBERG, Keila; SALLES, Ricardo (Coords.). *O Brasil imperial*. 7. Rio de Janeiro, Civilização Brasileira, 2009. 15-54. o., 2009.

⁵⁸ CUNHA, Pedro Octávio Carneiro da. A fundação de um império liberal: discussão de princípios. In: HOLANDA Sérgio Buarque de (Coord.). *História Geral da Civilização Brasileira*. 8. szerk. Rio de Janeiro, Bertrand Brasil, v. 1, 1. t. 1, 1993.

⁵⁹ KITCHELT, Herbert; ALTAMIRANO, Melina. Klientelizmus Latin-Amerikában: Herbert Kitschelt és Melina Altamirano. In: CARLIN, Ryan E.; SINGER, Matthew M.; ZECHMEISTER, Elizabeth J. (szerk.). *A latin-amerikai választópolgár. A képviselő és az elszámoltathatóság követése kihívásokkal teli kontextusokban*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2015.

Braziliának hosszú időbe telt, amíg az *État légal-on* túl egy *jogállamot* is létrehozott. Még így is bizonytalan, bizonytalan és kétséges módon. A társadalmi imaginárium kialakulása e fogalom körül nem is lehetett volna másképp. A brazilok hozzászórtak az önkény normalizálásához, ami a jogállamiságot az ellenállás és a remény megmaradt mentális terévé tette, sokkal inkább, mint a megélt valóság megszentelésévé. Re- markánsan, a jogállamiság érvényesítése nem elegendő a Machiavelli által reálisan leírt állam okok leküzdéséhez.⁶⁰ A 20. század végéig az elmúlt ötszáz év tekintélyelvű gyakorlata biztosította a brazil állampolgárt, mint a bizonyosság hiányának engedelmes, személytelen és objektív állami térnek engedelmeskedő alanyt.⁶¹ Ily módon az asszociatív és kollektív identitással rendelkező életszínvonal a jelek szerint a magánkörökre korlátozódik.⁶² A demokrácia megbecsülése nem jellemző a helyi társadalmi képzeletvilágra. A brazil jogállamiság jogi koncepciójával ellentétes kivételes helyzetek normalizálása jellemző a történelmére. A brazil történelem nagy részében a jogállamiság eszméje a valóságtól távol álló valami volt. Egy pusztán absztrakció, amely az akadémiáról származik, vagy egy formális igazságszolgáltatási rendszer, amely olyan jogokat takar, amelyek néha nem hatékonyak, máskor pedig paradox módon önkényesek - de ettől függetlenül az alkotmányozás szimbolikus folyamata által naturalizálódtak.⁶³

Az újraderokratizálódási folyamatból és különösen az újjáalakulással a 1988-as alkotmány - valamint az 1990-es és 2000-es években hatalomra került kormányok - fontos változást jelentett az *Estado de Direito* koncepciójának megerősödése, amely az európai hagyományok által inspirált modellen alapul. Az 1988-as brazil alkotmány erősen garanciális szerepet tölt be, mivel kifejezett szabályokat tartalmaz, amelyek garantálják az alapvető jogokat, a bírósági eljáráshoz való jogot, az ártatlanság vélelmét, az állami nyilvánosságot, a közigazgatás személytelenségét, a hatalmi egyensúlyt és a hatalommal való visszaéléssel szembeni eljárási jogorvoslatokat. Az alkotmányos intézményekben könnyen felismerhető a német, francia és angol-amerikai inspiráció. A jogállamiság fogalmának megerősítése azonban a bírák és az ügyészek erős teljesítményéből is fakadt.

Braziliában hiányos társadalmi modernizáció, ideológiai pluralizmus, igazságszolgáltatási rugalmasság, a hedonista individualizmus erős növekedése jellemzi a környezetet, és az egyetemes elvek elfogadása és fenntartása valószínűtlennek tűnik - kivéve azokat, amelyek

⁶⁰PIRES, Luís Manuel Fonseca. Razões (e práticas) de Estado: os mal-estares entre a liberdade e a segurança jurídica. *Revista de Investigações Constitucionais*, Curitiba, v. 3, n. 3, p. 167-189, 2016.

⁶¹ACUNHA, Fernando José Gonçalves; ARAFA, Mohamed A; BENVINDO, Juliano Zaiden. Az 1988-as brazil alkotmány és ősi szellemei: összehasonlítás, történelem és a tekintélyelvűség elleni küzdelem örökös szükségessége. *Revista de Investigações Constitucionais*, v. 5, n. 3, p. 17-41, set./dez. 2018.

⁶²BOTELHO, André. Público e privado no pensamento social brasileiro. In: BOTELHO, André, SCHWARCZ, Lília Moritz (Coords.). *Cidadania, um projeto em construção: minorias, justiça e direitos*. São Paulo, Claro Enigma, 2012.

⁶³NEVES, Marcelo. *A constitucionalização simbólica*. São Paulo: São Paulo: Martins Fontes, 2007.

amelyek a hitből fakadnak. Így tehát a kétértelműség, a dekonstrukció és a szubjektivizmus dominál. Hiszen a posztmodern társadalomban minden értelmezés. A jogok a hatalommal rendelkezők nyelvétől és személyes hatalmától függnének. Ezért az eddig ismert jogállamiság az elavult modernitás tipikus intézményévé válik. A 2016-os parlamenti *puccs* után a jobboldali pártok által védett "hatékony demokrácia" (egy olyan demokrácia, amely nem lenne sem liberális, sem szociális) együtt jár az ismét népszerűvé vált régi formátummal: Az úgynevezett "büntető állam",⁶⁴ a "rendőrállam" posztmodern változata. Az igazságszolgáltatás pedig készen áll arra, hogy megadja a közvéleménynek, amit akar. Brazíliában a bűnözésre adott válaszok többnyire szigorú büntetésekből állnak, ami az alkotmányos garanciák tiszteletben tartásának hiányával és a büntetéssel mint a probléma megoldásával (ami nyilvánvalóan hamis megoldás, de nagy népszerűségnek örvend).

Az átlagos brazilok emlékezetében nem a jogbiztonság garantálása, hanem a személyes biztonságukkal kapcsolatos remény a konszolidált aggodalom.⁶⁵ Ez a diszkurzus, amely sokkal inkább az elit *lokalizációjában* van jelen,⁶⁶ de társadalmilag reprodukálódik a kevésbé kivételezett osztályok pro- jektálásán keresztül a gazdagok ideáljával kapcsolatban. A "büntető állam" egyén bizsónságot akar magának; elfogadja a családtagjai számára a jogszerű eljárást; védi a barátai számára az átfogó formális védelmet. Végül: amit igazán akar, az egy *ad hoc* jogállam - csak azok számára, akikkel egyetért (nevezetesen az azonos csoportokba, az azonos halmazba tartozók számára). A "másik" számára közömbösséget, száműzetést ajánl; sőt, azt kéri, hogy vessék őket börtönbe, büntetést kíván nekik, bosszút akar állni. Ahogy Pierre Ansar leírja, az elfojtott, majd később megnyilvánuló gyűlölet olyan affektív szolidaritást hoz létre, amely a belső rivalizáláson túllépve lehetővé teszi a kohézió, az egyesek saját csoportjukkal való erős azonosulásának újjáépítését.⁶⁷

A Car Wash művelet védelmezőinek közös, de paradox módon mégis paradox koncentrációja és Jair Bolsonaro támogatói ugyanazon az embercsoporton belül jól illusztrálja ezt a

⁶⁴ AREND, Kathiana Pfluck. *Violência, punitivismo e criminalização da pobreza: as raízes do Estado penal à brasileira*. Dissertação. Mestrado em Serviço Social. Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul. Porto Alegre, 2020.

⁶⁵ Nem véletlen, hogy a legutóbbi választásokon kifejezetten megnőtt a "közbizsónsággal" kapcsolatos ügynökökkel megválasztott politikusok száma, akik általában a büntető diskurzusokat és a bűnözés elleni erőszakos elnyomást támogató általános álláspontot képviselik. Az úgynevezett "rendőrségi" jelöltek általában a jobboldalról vagy valamely fiziológiai párthoz tartozó, a szokások tekintetében konzervatív program védelmezői. BERLA- TTO, Fabia; CODATO, Adriano; BOLOGNESI, Bruno. Da Polícia à Política: Explicando o Perfil Dos Candidatos Das Forças Repressivas De Estado à Câmara Dos Deputados. *Revista Brasileira De Ciência Política*, 21, pp. 79-122, 2016.

⁶⁶ Brazília történelmében az átalakulási folyamatok hullámszája ellenére még mindig kimutathatók szubjektív kötődések, amelyek fenntartják a jelenlegi brazil társadalmi rétegződés állapotát. GOMES, Magno Fe- dereci; FREITAS, Frederico Oliveira. *Conexão entre a dignidade da pessoa humana e os direitos fundamentais*. A&C - *Revista de Direito Administrativo & Constitucional*, Belo Horizonte, v. 10, n. 41, p. 181-207, jul.-set. 2010.

⁶⁷ ANSART, Pierre. *História e memória dos ressentimentos*. In: BRESCIANI, Stella; NAXARA, Márcia (Org.). *Memória e (re)sentimento: indagações sobre uma questão sensível*. Campinas: Unicamp, 2004. p. 22.

leírás. Jair Bolsonaro egy híres brazil exképviselő, akit 2018-ban választottak elnökké, aki a neofasiszta eszmék védelmezője, és aki, bár nemi erőszakra való felbujtással vádolják, nem is beszélve a parlamenti illemszabályok megsértéséről, nagyon is morális programmal rendelkezik.⁶⁸ Mind Moro, mind Bolsonaro beszédei a "jó polgár" támogatását igyekeznek elnyerni, aki védi az erkölcsöt és a jó szokásokat, és a bűnösök és bűnözők maximális büntetését támogatja. Ezek a jó polgárok hasonlókat keresnek, hogy a kiválasztott emberek közösségét alkossák. Az identitás a jelszó, és az internetes környezet igen kedvezőnek bizonyul ennek az ideológiai szemléletnek a kialakításához.

Az alteritás, amely olyan értékes minden olyan állam számára, amely szociálisnak mutatja magát, úgy tűnik, hogy olyan érték, amely összeegyeztethetetlen a "Facebook korszakával". A "másik" számára a kiközösítés, a kirekesztés, a szubjektív és diszkurzív tagadás a legfontosabb. Irracionális, paradox cselekedet, amelyet azonban gyakran vallási meggyőződéssel támogatnak. A mindennapi élet tragédiája, hogy éppen a "jó civis" az, aki az alapvető jogok felfüggesztéséért kiált. És teszik ezt olyan ágensok által felhergelve, mint a média és az egyház. Olyan új szereplők is, mint a bírói kar - amely Brazíliában egy "köntösbe bújó királyi családból" áll,⁶⁹ akik a lehető legmagasabb fizetéseket kapják, figyelembe véve mind a köz-, mind a magánszférát.⁷⁰

A bírák valamennyi vállalati szövetsége nyilvánosan megtapsolta, amikor Sérgio Moro letartóztatta Luís Inácio Lula da Silva (Munkáspárti) volt elnököt, korrupcióval vádolva őt. Ezzel megkönnyítette fő vetélytársa, Jair Bolsonaro útját az ezt követő elnökválasztáson.⁷¹ És továbbra is támogatták Morót, amikor elfogadta Bolsonaro felkérését, hogy miniszteri posztot töltsön be abban a kormányban, amelynek megválasztásához bíróként döntéseivel hozzájárult. A helyzet szurreális, mind a demokratikus elvek, mind a jogállami értékek szempontjából. A Bolsonaro által a kormányába ültetett, elmebetegből és inkompetensekből álló kivételes kontextus⁷² nélkül nem lett volna lehetséges.

⁶⁸ A témával kapcsolatos további részletekért lásd RUFFATO, Luiz. De volta para o passado: Político, Bolsonaro demons- tra profundo desprezo pelas agremiações. "Católico fervoroso", Bolsonaro tem profundo desprezo pelo ser humano. 2016. *El País*. Disponível em: https://brasil.eipais.com/brasil/2016/04/27/opinion/1461763857_559135.html Acesso em: 20 mar. 2020. And: CIOCCARI, Deysi; PERSICHETTI, Simonetta. Armas, ódio, medo e espetáculo em Jair Bolsonaro. Revista Alterjor, São Paulo, v. 18, n. 2, p. 201-214.

⁶⁹ REZENDE, Maurício Corrêa. Democratização do Poder Judiciário no Brasil. São Paulo: Contracorrente, 2018.

⁷⁰ És akik nem szégyellik, hogy megvédjék érdekeiket és kiváltságaikat még a társadalmi kirekesztés, a munkanélküliség, a munkaügyi törvények csökkentése és az állam gazdasági válságának legpusztítóbb időszakában sem. FÓRUM. Mesmo com aumento de 16,38% do salário, juizes pedem para Luiz Fux, do STF, manter auxílio-moradia. 2018. nov. 24. Disponível em: <https://revistaforum.com.br/politica/mesmo-com-aumento-de-1638-do-salario-juizes-pedem-para-luiz-fux-do-stf-manter-auxilio-moradia/> Acesso em: 17 mar. 2020.

⁷¹ POWER, Timothy J; HUNTER, Wendy. Bolsonaro és Brazília illiberális visszahatása. Journal of Democracy. v. 30, n. 1., p. 68-82, 2019.

⁷² Érdekes elemzést készített a Bolsonaro-kormány tagjairól Tom Phillips és Don Phillips a The Guardian című lapban. THE GUARDIAN. Képzetlenek, veszélyesek: a Bolsonaro Brazíliáját vezető furcsa hivatalnokok. 2020. jan. 2. Disponível em: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/02/bolsonaro-brazil-government-oddball-officials>. Acesso em: 17 mar. 2020.

a gazdasági elit és az igazságszolgáltatás erőteljesen támogatta a politikai visszalépést - bár nemrégiben a szakadások Jair Bolsonaro neofasiszta kormányának nyilvánvaló és előre látható túlkapásai miatt kezdődtek.

Egy másik apró, de jelentős bizonyítéka ennek a ténynek a "vádalkuk" jelenlegi elbogatellizálódása, amely Brazíliában a jelen pillanat jelévé vált.⁷³ Még jobb, hogy a "besúgó", akit oly gyakran bíráltak, mostanra társadalmi presztízsz pozíciót ért el. Kétségtelen, hogy ez egy nagyon szemléletes karikatúrája annak, hogy a brazilok nem ragaszkodnak a jogállamisághoz és a köztársasági etikához, mint a társadalmi identitásuk részéhez.⁷⁴ Az áldozathozatal, a bátorság és a becsület erényeinek a pragmatikus fogalmakkal való helyettesítése, amely a hátsó **szándékkal rendelkező értelemre jellemző, megerősíti a jelenleg uralkodó individualizmust és az opportunizmust. Más mechanizmusok, mint a bűnösség vélelmezése,**⁷⁵ a megfelelő jogi eljárás garanciájával kapcsolatos presztízshiány,⁷⁶ és az ártatlanság vélelmének **különböző rugalmassági stratégiái,**⁷⁷ olyan ideális reprezentációkat alkotnak, amelyek tökéletesen illeszkednek a moralista társadalmi képzeletvilághoz. Ez a történelemben **uralkodó, valamint a hagyományosan kikísérletezett tekintélyelvű gyakorlatok.** Más szóval, a brazil alkotmányos tapasztalatban a nyilvánosság és az intézmények a kivételhez (bizonyos mértékig) mint normához igazodnak.⁷⁸ Ezzel szemben, amikor a **rendőrség vagy az erkölcs válik elsődleges értékévé egy igazságszolgáltatási rendszerben,** az ügyvéd képe egy olyan retorika részévé válik, amelynek célja egy **hamis folyamat legitimálása, amely végső soron a hatalom birtokosainak érdekeivel és szenvedélyeivel foglalkozik (nem pedig a**

⁷³ A vádalku nem létezett a brazil jogrendszerben, és veszélyes időben vezették be, ami a bírói kar által elkövetett visszaélésekkel jár. Ellentétben az Egyesült Államok rendszerével, amelynek komoly hagyományai vannak ebben a kérdésben, a vádalku Brazíliában végül is a vádlott alapvető védelmi garanciáinak enyhítésére szolgáló erős mechanizmussá, azaz a jogállamiságot sértő eszközzé válik.

⁷⁴ Hangsúlyozni kell, hogy nem magáról a vádalkuról van szó, hanem arról, ahogyan azt a brazil büntetési rendszer gyakorlatában bevezették. Az eszmék terén az alku egy olyan pragmatikus ideológia előfeltevésére épült, amely ellentétes a brazil szellemi közegben lassan kiépülő gondolkodási hagyománnyal, és különösen a 80-as évek során kiépült győztes alkotmányos érzület ellen.

⁷⁵ Példák: bizonyítási kötelezettség, hogy egy tény nem történt meg, vélelmezett szándék, tudatos bűnösség, a tényállás területének elmélete, szándékos vakság doktrína, objektív szankciós felelősség. Végső soron a modell számos eszköze a "diabolikus bizonyíték" elfogadásában gyökerezik az ítélet alapjaként - a bizonyítási teher megfordításával.

⁷⁶ PREUSSLER, Gustavo de Souza. Combate à corrupção e a flexibilização das garantias fundamentais: a operação Lava Jato como processo penal do inimigo. Revista Brasileira de Ciências Criminais. São Paulo, v. 25, n. 134, p. 87-107, 2017.

⁷⁷ A témával kapcsolatban lásd HACHEM, Daniel Wunder. Sepultamento da presunção de inocência pelo STF (e os funerais do Estado Democrático de Direito). Direito do Estado, 86. sz. 2016. Disponível em: <http://www.direitodoestado.com.br/colunistas/daniel-wunder-hachem/sepultamento-da-presuncao-de-inocencia-pelo-stf-e-os-funerais-do-estado-democratico-de-direito> Acesso em: 20 mar. 2020 és BACELLAR FILHO, Romeu Felipe. O direito fundamental à presunção de inocência no processo administrativo disciplinar. A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional. Belo Horizonte, 9. évf. 37. szám, 11-55. o. 2009.

⁷⁸ BERCOVICI, Gilberto. Constituição e estado de exceção permanente: atualidade de Weimar. Rio de Janeiro: Azougue, 2004.

pozitív jogrendszer vagy igazságszolgáltatás). Ebben az összefüggésben az ügyvéd figurája átkerül a gazemberek oldalára, akik ellen harcolni kell (egy újabb történelmi visszatérés).⁷⁹

A "palástos" pozíciók mindig is a strukturális kiváltságok rendszerét fenntartó csoport csúcsát jelentették. A 20. század végéig a politikai elit nem különült el a gazdasági és bürokratikus elitől. Ennek a szakadásnak a kezdete csak a 20. századból a 21. századba való átmenet, amely lehetővé tette, hogy a társadalmi eklektika elkezdjen beavatkozni a rendszerbe. Ahogy Armando Boito Jr. fogalmaz, az Operation Car Wash igazgatói egyúttal a középosztály felsőbb frakciójának részeként és politikusainak képviselőiként is működnek.⁸⁰ Emellett állami bürokratákként működnek, akiket ennek az apparátusnak egy sajátos ágába illesztettek be, amelynek magánfunkciója valójában a kapitalista rend felügyelete és fenntartása - egy sajátos kapitalista rend, amely a vallási, hierarchikus és mindenekelőtt rétegződő családok patrimonializmusán alapul. De az Operation Car Wash nem más, mint az egész "köntös-korporáció" szimbolikus reprezentációja, amely önvédelmi formában az összehangolt kiváltságok, kereskedelmek és kompenzációk rendszerében működik, mert részesei az egyazon társadalmi testhez tartozás érzésének: az elegáns konzervatív csoporthoz, amely intelligens, fehér, heteronormatív, gazdag és vallásos. A társadalom azon része, amely legitimálnak látja magát az "igazság keresésére", saját szubjektív előfeltevéseik alapján tájékozódva arról, hogy mi a helyes és mi a helytelen, végső soron a jogállamot egy autoriter etikai államhoz közelítve.⁸¹

4. AZ ILLIBERÁLIS VISSZAHATÁS ÉS A VISSZATÉRÉS AZ AUTHORITY PERSPEKTÍVA FELÉ

Az 1988-as alkotmány a demokratikus környezet kialakításával és a jogállamiságra jellemző alapvető jogok megerősítésével a társadalmi modernizáció sajátos folyamatát indította el. A 21. század első évtizedében a jóléti állammodell gazdasági fejlődése a baloldali kormány emblematikus megválasztásának köszönhetően végül megszilárdította ezt a folyamatot. Mindazonáltal meglepő módon történelmi fordulat következett be a demokrácia, a jogállamiság és a társadalmi konszolidáció csúcspontján.

⁷⁹ "Akik baloldali ügyvédek, azok nem mások, mint árulók" - deklamálta Erich Weinert 1925-ben egy igazságszolgáltatásra irányuló szatírban. Alfred Apfel, aki éppen e renitens ügyvédek egyike volt, azt mondja, hogy nemcsak kevés volt a re publicista bíró, de a tartományokban nem is léteztek, és a helyi sajtó által támogatott védői képviselők is az utcai erőszaknak látták magukat kiszolgáltatva. Miután számos példát felidézett a bíróságok elfogultságára, 1933-ban szomorúan zárja: "Hogyan ijed meg az ember, ha látja, hogy egy építmény (amelynek alapja, az igazságszolgáltatás, korrodálódott) eldőlt?". [Szabad fordítás portugálból] RICHARD, Lionel. A república de Weimar. Tradução de Jônatas Batista Neto. São Paulo: Companhia das Letras, 1988. 270. o.

⁸⁰ BOITO JÚNIOR, Armando. Lava jato, classe media e burocracia de Estado. Revista Lumen, São Paulo, v. 2, n. 3, p. 1-9, 2017.

⁸¹ Gentili az olasz fasizmus egyik kiemelkedő filozófusa volt. GENTILI, Giovanni. Los fundamentos de la filosofía del derecho. Tradução de Ernesto Campolongo. Buenos Aires: Losada, 1944.

modernizáció. Timothy Power és Wendy Hunter azzal foglalkozik ezzel a kérdéssel, hogy felismeri az "illiberális visszahatás" létezését Brazíliában.⁸²

Bár meglepő, a 20. század második évtizedében Brazíliában tapasztalt visszaesés nem a véletlen műve. A brazil intézményeket destabilizáló közelmúltbeli tényeknek racionálisan megmagyarázható történelmi gyökerei vannak. A 21. század eleji, némileg "egzotikus" periódus (az 1994 és 2014 közötti intenzív fejlődési folyamat) után Brazília hajlamos visszatérni ahhoz, ami mindig is volt: egy olyan társadalomhoz, ahol a polgárok nem teljeseek, és ahol a domináns politikai csoportok érdekei érvényesülnek. A gazdasági visszafejlődés és a konzervatív társadalmi képzelet előretörésének új forgatókönyve a kiszolgáltatott lakosság - szegények, nők, feketék, melegek, transzneműek, idősek, kábítószerfüggők, mentális betegek, ateisták, bennszülöttek, *quilombolák* és *ribeirinhosok* - újfajta alávetettségét kényszeríti ki, mindenféle csoportot, akik nem illeszkednek az esztétikai normákba, legyenek azok hierarchikusak vagy meritokratikusak.⁸³ Ők a nem kiválasztottak: a bűnösök, az alantasok és a furcsák.

Több emblematikus esemény is illusztrálja ezt a jelenséget. Példaként említhetünk néhányat: a "visszaélésszerű vádemelés" - sem alkotmányos, sem jogi alapokon nem nyugvó vádemelés egy törvényesen megválasztott elnök ellen (és az Egyesült Államokkal ellentétben Brazíliában bűncselekményt kell elkövetni ahhoz, hogy a vádemelés indokolt legyen);⁸⁴ törvény, amely megtiltja a tanároknak, hogy tanórán bármilyen politikai véleményt kinyilvánítsanak;⁸⁵ bírósági határozatok, amelyek megtiltják az egyetemi hallgatók politikai gyűléseit (bár ezeket később az STF megsemmisítette);⁸⁶ dossziék készítése a közalkalmazottak személyes és politikai életéről, akik ellenzik a törvényt.

⁸² POWER, Timothy J; HUNTER, Wendy. Bolsonaro és Brazília illiberális visszahatása. *Journal of Democracy*. v. 30, n. 1, p. 68-82, 2019.

⁸³ A quilombolas a régi quilombosokból (erdei közösségek, ahol a 19. századi rabszolgatartó rendszer elől elmenekült rabszolgák rejtőzködtek) származó társadalmi csoportok. Azonos etnikai identitással rendelkeznek, és igyekeznek fenntartani az ősi szokásokat, megkülönböztetve magukat a társadalom többi részétől (Furtado, Pedroza és Alves, 2014). A ribeirinho az ország északi részén található folyópartok lakótípusa. Halászaton és kitermelésen alapuló megélhetési rendszerben élnek. SILVA, Josué da Costa; SILVA, Adnilson de Almeida; CASTRO, Sheila. *Novas Espaciais - dados e organizações na vivência do ribeirinho no Amazônia*. Mercator, Fortaleza, v. 11, n. 26, p. 121-130, oct. 2012.

⁸⁴ BENVINDO, Juliano Zaiden. *Visszaélésszerű felelősségre vonás? A brazil politikai zűrzavar és a megapolitika igazságszolgáltatásba vonása*. *International Journal of Constitutional Law Blog*. 23 abr. 2016. Disponível em: <http://www.iconnectblog.com/2016/04/abusive-impeachment-brazilian-political-turmoil-and-the-judicialization-of-me-ga-politics/> Acesso em: 12 out. 2020; PIVETTA, Saulo Lindorfer. *Legisladores juízes: Impeachment na Cons- tituição de 1988*. Tese. Doutorado em Direito. Universidade Federal do Paraná. Curitiba, 2017; KREUZ, Leticia Regina Camargo. *Constitucionalismo nos tempos do cólera: neoconservadorismo e desnaturação consti- tucional*. Tese. Doutorado em Direito. Universidade Federal do Paraná. Curitiba, 2020.

⁸⁵ MADEIRO, Carlos. UOL Educação. 26 abr. 2016. *Deputados de AL aprovam lei que pune professor que opinar em sala de aula*. <https://educacao.uol.com.br/noticias/2016/04/26/deputados-de-al-aprovam-lei-que-pune-professor-que-opinar-em-sala-de-aula.htm> Acesso em: 31 out. 2020.

⁸⁶ STF. Notícias STF. **Plenário anula decisões que proibiram atos com temática eleitoral nas universidades**. em 2018. 15 mai. 2020. Disponível em: <http://www.stf.jus.br/portal/cms/verNoticiaDetalhe.asp?idConteudo=443456> Acesso em: 10 out. 2020.

a **kormány**;⁸⁷ a katonai rezsim kínzóinak nyilvános kitüntetése a választott hatóságok által;⁸⁸ bírák, akik az alkotmányos jogok enyhítésére irányuló javaslatokat védik a törvénytelen bizonyítékok engedélyezésével;⁸⁹ az ártatlanság vélelmének **rugalmassítása és a bűnösség vélelmének normalizálása**;⁹⁰ a bíróságok hivatalos **felhatalmazása, hogy a bírák a büntetőeljárás törvénykönyv által nem engedélyezett eljárásokat alkalmazhassanak**;⁹¹ büntetés a törvényt betartó és a raboknak embertelen körülmények között szabadságot biztosító bírácaknak;⁹² a **megelőző letartóztatások normalizálása, még a büntetőeljárás megindítása és a fenntartásához szükséges idő előzetes biztosítása nélkül is**;⁹³ bírói szelektivitás a korrupciós ügyek ellenőrzése során, a **politikai beavatkozás egyértelmű szándékával**;⁹⁴ a választások során elutasított kormányzati terv megvalósítása;⁹⁵ a bennszülöttek, quilombolák és földnélküli munkások meggyilkolásának kifejezett növekedése);⁹⁶ nyilvános fenyegetések a **katonaság részéről a Legfelsőbb Bíróság miniszterei ellen**;⁹⁷ olyan egyetemi dékánok kinevezése, akiket eleve nem az egyetemi közösség választott meg;⁹⁸ **rendőrség**.

⁸⁷ STF. Notícias STF. STF julga nesta quarta-feira (19) ação sobre investigação sigilosa do MJ contra servidores antifascistas. Aug. 18. 2020b. Disponível em: <http://stf.jus.br/portal/cms/verNoticiaDetalhe.asp?idConteudo=449807> Acesso em: 10 out. 2020.

⁸⁸ G1. Bolsonaro diz no Conselho de Ética que coronel Ustra é "herói brasileiro". 2016. nov. 08. Disponível em: <http://g1.globo.com/politica/noticia/2016/11/bolsonaro-diz-no-conselho-de-etica-que-coronel-ustra-e-heroi-brasileiro.html> Acesso em: 12 out. 2020.

⁸⁹ CONJUR. Sergio Moro defende uso de provas ilícitas e teste de integridade de servidores. 5 évvel ezelőtt. 2016. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2016-ago-05/moro-defende-uso-prova-ilicita-teste-integridade-szolgaltato> Acesso em: 23 nov. 2020.

⁹⁰ HACHEM, Daniel Wunder. Sepultamento da presunção de inocência pelo STF (e os funerais do Estado Democrático de Direito). Direito do Estado, n. 86. 2016. Disponível em: <http://www.direitodoestado.com.br/columnistas/daniel-wunder-hachem/sepultamento-da-presuncao-de-inocencia-pelo-stf-e-os-funerais-do-estado-democratico-de-direito> Acesso em: 20 mar. 2020.

⁹¹ CONJUR. "Lava jato" não precisa seguir regras de casos comuns, decide TRF-4. 23 set. 2016. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2016-set-23/lava-jato-nao-seguir-regras-casos-comuns-trf> Acesso em: 23 nov. 2020.

⁹² TESTEMOTO, Rafael. Juristas criticam punição à desembargadora que liberou presos que já cumpriram pena. Brasil de Fato. 10 fev. 2017. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2017/02/11/juristas-criticam-punicao-a-desembargadora-que-liberou-presos-que-ja-cumpriram-pena> Acesso em: 20 mar. 2020.

⁹³ CARDOSO, José Eduardo; PEIXOTO, Gabriela G.; RUTIS, Luiz A.; CARDOSO, Mayra M. O uso abusivo das prisões preventivas e o trabalho de Sísifo. Conjur. 3 ago. 2020. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2020-a-go-03/opiniao-uso-abusivo-prisoes-preventivas-trabalho-sisifo> Acesso em: 20 nov. 2020.

⁹⁴ CASTRO, Matheus Felipe de. O martelo Moro: a "Operação Lava Jato" e o surgimento dos juizes partisans no Brasil. Revista Brasileira de Ciências Criminais, São Paulo, v. 25, n. 136, p. 293-319, 2017.

⁹⁵ SOUZA, Mariana Barbosa de, HOFF, Tuíze Silva Rovere. Governo Temer e a volta do neoliberalismo no Brasil: possíveis consequências para a habitação popular. Urbe - Revista Brasileira de Gestão Urbana, n. 11, 2019.

⁹⁶ SUDRÉ, Lu. Primeiros dias de 2020 já registram ataques contra indígenas e quilombolas. Brasil de Fato. 14 Jan. 2020. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2020/01/14/primeiros-dias-de-2020-ja-registram-ataques-contra-indigenas-e-quilombolas> Acesso em: 10 mar. 2020.

⁹⁷ SANTOS, Rafa. Villas Bôas volta a intimidar STF antes de sessão sobre 2ª instância. Conjur. 16 out. 2019. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2019-out-16/general-escreve-mensagem-intimidatoria-antes-julgamento> Acesso em: 15 nov. 2020.

⁹⁸ VEJA. Bolsonaro nomeia reitor menos votado pela terceira vez. 10 évvel ezelőtt. 2019. Disponível em: <https://veja.abril.com.br/politica/bolsonaro-nomeia-reitor-menos-votado-pela-terceira-vez/> Acesso em: 21 mar. 2020.

raziák a szindikátusok és az ellenzéki politikai pártok gyűlésein;⁹⁹ a tudományos adatok bizonyításának elutasítása a kormányzat részéről;¹⁰⁰ kifejezett kormányzati nepotizmus;¹⁰¹ az igazságügyi bizottságok megsemmisítése;¹⁰² a rendőrség által a periferián élő feketék ellen elkövetett gyilkosságok, amelyeket ma már hivatalos közpolitikaként követnek el;¹⁰³ a Covid-19 járvány hivatalos tagadása nem megfelelő politikai okokból;¹⁰⁴ és még sok más példa, amelyek geometriai fejlődésként terjedtek el a 21. század második évtizedének rövid történelmi időszakában.

Lehetetlen lenne minden olyan helyzetet leírni, amely példaként szolgálhat erre az autoritárius gyakorlatok és társadalmi reprezentációk jelensége. Egy olyan alávettetés, amely a társadalmat elszibbasztja és elaltatja az alapvető jogok felfüggesztésének és a jogállamisággal és magával a demokráciával való szakítással kapcsolatos esetek kifejezett növekedése előtt. Ebben az összefüggésben tökéletesen megmagyarázhatóvá válik, hogy egy olyan ártalmas figurát, mint Jair Bolsonaro, hogyan lehetett Brazília elnökévé választani. A probléma azonban nem csak a kormányzati ágakban van. Különösen a jogban kell elítélni a kivételeket támogató jogászok "cinikus okát", legyen szó oportunizmusról, legyen szó tudatlanságról, legyen szó hatalmi stratégiáikat naturalizáló vagy álcázó diskurzusokról.¹⁰⁵ Talán beszélhetünk a jogállamiság "sötét oldaláról", ahogyan azt Sajó András sugallta, amikor az "illiberális demokráciákról" nyilatkozott.¹⁰⁶

Ebben az esetben az elnök intézkedései nem törvénytelenek. Azonban ellentétben az egyetemi szellemmel és az elmúlt évtizedekben eddig megszokott demokrata gyakorlattal (amelyet a szövetségi végrehajtó hatalom korábbi kormányzatai tiszteletben tartottak).

⁹⁹FUP. Polícia invade Sindicato no AM para interromper reunião contra Bolsonaro. 25 jul. 2019. Disponível em: <https://www.fup.org.br/ultimas-noticias/item/24235-pm-invade-sindicato-no-am-para-interromper-reuniao-contra-bolsonaro>. Acesso em: 10 ago. 2020.

¹⁰⁰AOS FATOS. **Bolsonaro nega orientações da ciência e distorce informações para minimizar pandemia.** 24 de Mar. 2020. março 24. Disponível em: <https://www.aosfatos.org/noticias/bolsonaro-nega-orientacoes-da-ciencia-e-distorce-informacoes-para-minimizar-pandemia/>. Acesso em: 18 ago. 2020.

¹⁰¹DAMASCENO, Victória. Nepotismo, emendas e MPs: 6 vezes que Bolsonaro praticou a "velha política". UOL. 17 évvel ezelőtt. 2019. Disponível em: <https://noticias.uol.com.br/politica/ultimas-noticias/2019/08/17/nepotismo-e-emendas-e-mp-6-vezes-em-que-bolsonaro-praticou-a-velha-politica.htm>. Acesso em: 10 nov. 2020.

¹⁰²FERNANDES, Talita; CARVALHO, Daniel. Bolsonaro muda comissão sobre a ditadura e diz que agora governo é de direita. Folha de S.Paulo. 01 ago. 2019. Disponível em: <https://www1.folha.uol.com.br/poder/2019/08/bolsonaro-muda-comissao-de-mortos-e-desaparecidos-em-meio-a-ataques-sobre-o-tema.shtml>. Acesso em: 10 nov. 2020.

¹⁰³GRELLET, Fábio. Negros são 75% dos mortos pela polícia no Brasil, aponta *отходов*. UOL. 15 jul. 2020. Disponível em: <https://noticias.uol.com.br/ultimas-noticias/agenzia-estado/2020/07/15/negros-sao-75-dos-mortos-pela-policia-no-brasil-aponta-relatorio.htm?cmpid=copiaecola>. Acesso em: 12 nov. 2020.

¹⁰⁴GIMENES, Erick. Da negação à contaminação: o trajeto de Jair Bolsonaro até o encontro com o vírus. Brasil de Fato. 8 jul. 2020. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2020/07/08/da-negacao-a-contaminacao-o-trajeto-de-jair-bolsonaro-ate-o-encontro-com-o-virus>. Acesso em: 12 nov. 2020.

¹⁰⁵VALIM, Rafael. O discurso jurídico brasileiro: da farsa ao cinismo. In: SOUZA J, Valim, R. (Coords.). Resgatar o Brasil. São Paulo: Contracorrente, 2018.

¹⁰⁶SAJÓ András. A jogállam mint jogi despotizmus: Aggódog megjegyzések a "jogállamiság" használatáról az illib- erális demokráciákban. Hague Journal on the Rule of Law. v. 11, é. n. p. 371-376., 2019.

Az igazságszolgáltatással kapcsolatban kiemelendő, hogy az 1990-es évek óta az alapvető jogok garanciájaként döntőszerepet tölt be. Az 1988-as alkotmány első húsz évében a bírói kar előrehaladt a jogállamiság hagyományos koncepciójának megvalósításában. A jelenlegi tendencia azonban már nem ilyen. A bírói kar apránként egyre nagyobb hatalmat, nagyobb nyilvánosságot és jobb javadalmazást kapott. Ugyanakkor konzervatív, elitista és tekintélyelvűvé váltak - vezető szerepet kerestek maguknak a történelem lebonyolításában, és úgy avatkoztak be a politikába, hogy *az összeegyeztethetetlen volt a jogállamiság addig érvényben lévő, a hatalommegosztás, a hatalom önkorlátozása, a tisztességes eljárás és a politikai alapjogok által inspirált koncepciójával.* A 21. század második évtizedének több bírói döntése is ékesen példázza ezt a történelmi fordulatot.

A jog politikai célú manipulálása eltorzítja az alkotmány értelmét, és **elősegíti a "jogállamiság" fogalmának eltolódását** egy új modellt, a Tom Daly által javasolt "jogállamiság" felé.¹⁰⁷ Nem lenne helyénvaló Braziliát egyfajta puha illiberális demokráciának tekinteni. Másrészt nyilvánvaló, hogy az ország a jogállamiság és a **demokrácia értékeivel ellentétes szilárd úton halad.** Bár nem egyszerű bizonyítani, hogy Brazília mennyire távolodott el alkotmányos előfeltevéseitől, az eltérés bizonyítékait nem lehet letagadni.

A jogállamiság felértékelődéséért és a külső és izonóm igazságszolgáltatási rendszer fenntartásáért folytatott küzdelem megkezdődött. Újra innovatív lett a pozitív jogban való hit - és egyesek számára ez valami újdonság. Hannah Arendt már "A totalitarizmus eredete" című látomásos könyvében figyelmeztetett bennünket arra, hogy a pozitív jog határai az egyén politikai létének azt jelentik, amit az emlékezet a történelmi létének.¹⁰⁸ Hosszabb ideig az volt a probléma, hogy megpróbáljunk kitörni a kivételes állapotból és elérni a jogállamiságot. Most azért kell küzdeni, hogy Brazília ne váljon tartósan kivételes állammá a demokratikus hanyatlás és a jogállamiság eróziója miatt.

5. A JOGÁLLAMISÁG HAGYOMÁNYOS FOGALMÁVAL SZEMBEN: EGY ÚJ IGAZSÁGÜGYI PERSPEKTÍVA

A 20. század eleje az "új puccs" jelenségét öleli fel, amelyben antidemokratikus és a jogállamisággal ellentétes gyakorlatok tartják fenn a formális intézményi **folytonosságot.** Jelentős törések helyett a politikai-jogi rendszer fokozatos eróziója és új koncepciók és értelmezések kiépítése zajlik a

¹⁰⁷ DALY, Tom. Populizmus, közjog és demokratikus hanyatlás Braziliában: *Op. cit.* 16. o.

¹⁰⁸ ARENDT, Hannah. *As origens do totalitarismo.* Tradução de Roberto Raposo. São Paulo: Companhia das Letras, 1989.

a jogállamiság jelentése.¹⁰⁹ Ennek a kivételes helyzetnek nagyon szemléletes példája volt a 2016-os parlamenti *puccs széles körű támogatása*.¹¹⁰ Ez egy olyan eljárási *homlokzaton keresztül történt, ami egy kivételes állapotra lenne jellemző, de a média és a brazil nép jelentős része legitimálta*.¹¹¹ A legkritikusabb részlet azonban az, hogy az igazságszolgáltatás elkerülhette volna ezt az átverést.

Az igazságszolgáltatás mindazonáltal aktívan részt vett a politikai cselekvés legitimálásában. Tették ezt a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság (populista módon eljáró) döntéseinek érvényesítésével, valamint a hagyományos tisztességes eljárással ellentétben, a Lava Jato művelet (a lawfare gyakorlatával működő) akciókkal. Azonban minél több idő telik el, annál inkább nyilvánvalóvá válik az "alkotmányos csiki- kánság" a brazil társadalom különböző szektorai számára.¹¹² Ennek ellenére a jogállamiság hagyományos koncepciójának eróziós folyamata, amelyet az igazságszolgáltatás irányultságának megváltoztatására irányuló jelenség okoz, állandó marad. A 21. században a bírói kar a kivételek mechanizmusainak megvalósításának alapvető szervévé vált. Egy fontos kortárs hatalmi stratégia egyik fő jellemzője a lawfare, amikor a jogot háborús fegyverként használják a politikai ellenséggel szemben.¹¹³ A demokrácia jelenlegi válsága ezt a mechanizmust mint intézményt táplálja. Nem véletlen, hogy számos kortárs szerző szkeptikus szemszögből közelíti meg a témát, mint például David Runciman.¹¹⁴ A demokrácia tökéletes működésének olyan meghatározó szabályai, mint a "kölcsonös tolerancia" és az "intézményi tartalék" szükségessége, elkoptak. A szabályokat valóban betartó vezetők és intézményesített hatalmak nélkül, és olyan társadalom nélkül, amely valójában értékeli ezeket a szabályokat, a demokrácia elkerülhetetlen hanyatlása szomorú előjelle válik,¹¹⁵ előrevetítve a korrózió által megjósolt

a jogállamiság.

¹⁰⁹ TEIXEIRA, João Paulo Allain; CASTILHO, Natalia Martinuzzi. Desafios ao constitucionalismo na América Latina: uma visão geral sobre o "novo golpismo". *Revista de Investigações Constitucionais*, Curitiba, v. 5, n. 3, p. 303-323, 2018.

¹¹⁰ Ahhoz, hogy Brazíliában vádemelésre kerüljön sor, az elnöknek bűncselekményt kell elkövetnie tisztségének gyakorlása során. Ezért a felelősségre vonás Brazíliában nem csupán politikai folyamat - hanem jogi folyamat is. Ez Dilma Rousseff's vádemelésére utal, amely egy színlelt bűncselekmény, egy új közigazgatási irányvonal miatt történt, amelyet a brazil számvevőszék visszamenőlegesen (és ezért jogellenesen) alkalmazott, és végül a hivatalos eljárás durva módon zajlott le. A témával kapcsolatban lásd még Glícia Reis kifogástalan munkáját. REIS, Glícia T. Teles. Um olhar sobre o impeachment e o caso Dilma Rousseff. Niterói, 82f. Monografia. Universidade Federal Fluminense, 2016.

¹¹¹ A jövőben bőséges történeti anyag fog készülni e témával kapcsolatban, pontosabb szempontból. Mindazonáltal a *puccs*al szembeni ellenállás már most is termeli az ellen-narratívát. PRONER, Carol et al (Coords.). *A resistência internacional ao golpe de 2016*. Bauru: Canal 6, 2016.

¹¹² Sajó szerint az "alkotmányos sikkasztás" olyan kifejezés, amely a törvények, az alkotmányos rendszer és következtetéseképpen a jogállamiság durva manipulálásának bizonyítékait ábrázolja. SAJÓ András. A jogállam mint jogi despotizmus: Aggódo megjegyzések a "jogállamiság" használatáról az illiberális demokráciákban. *Hague Journal on the Rule of Law*. v. 11, é. n. p. 371-376, 2019.

¹¹³ KITTRIE, Orde F. *Lawfare: A jog mint háborús fegyver*. New York: Oxford University Press, 2016.

¹¹⁴ A szerző szerint a demokrácia, amikor elérte a csúcspontját, elindult egy hanyatlási folyamat, amely végső soron a végéhez vezethet. RUNCIMAN, Daniel. *Hogyan ér véget a demokrácia*. New York: Basic Books, 2018.

¹¹⁵ LEVITSKY, Steven; ZIBLAT, Daniel. *Hogyan halnak meg a demokráciák*. New York: Broadway Books, 2018.

Ez nem csak egy brazil jelenség, de Brazíliában találja meg az egyik legkülönösebb megnyilvánulását - amit jól képvisel az Operation Car Wash, egy olyan rendszer, amelyet az a gondolat jellemez, hogy a cél szentesíti az eszközt.¹¹⁶ Ez az elképzelés ellentétes a jogállamiság hagyományos koncepciójával, amely stabilitást és kiszámíthatóságot követel meg - de **egyre erősebbé válik**, mint valami, ami **összeegyeztethető az igazságszolgáltatás új perspektívájával**. A lawfare taktikák tökéletesen illeszkednek az "ellenség" előrejelzéséhez, delegitimálásához és **desztrozálásához fűződő érdekekhez**. Leonardo Avritzer emlékeztet bennünket arra, hogy Brazília a híres mondás szerint él: "barátoknak mindent, ellenségeknek a törvényt".¹¹⁷ Több példa is van ezekre a gyakorlatokra: a bírósági joghatósági szabályok manipulálása,¹¹⁸ komolytalan vádak, túlszámlázás, *ad hoc* szabályok létrehozása, a törvény visszaható hatálya, a védelem tiltott akadályainak felállítása, a média iránymutatásainak manipulálása, többek között.¹¹⁹ Ahelyett, hogy az állam büntetőhatalmát a rendszer strukturális korrekciójára használnák, a korrupció elleni **küzdelem valódi oka a társadalmi és erkölcsi megbékélés hamis érzetének előállítása** a kiválasztott ellenség - természetesen szelektív és ideológiai - "lefokozási ceremóniájának" nyilvános leleplezése révén.¹²⁰

Ami más országokban a kontextusból adódóan a bírói aktivizmusra korlátozódott. az eljárásjog és a szubsztancializmus közötti konfrontáció, a¹²¹ Brazíliában a hiteles igazságügyi populizmus lett.¹²² Más szóval, a brazil igazságszolgáltatás a **népszerűsége törekedve** kezdett el cselekedni. Egyes tagjai igazi "sztárokká" váltak a médiában (de-szabadító üléseit **élőben közvetítik az egész lakosság számára**). A bírósági döntések

¹¹⁶ Más szóval, az Autómosó Hadműveletnek politikai instabilitást kellett generálnia (stratégiájának egyik fő eleme), a sajtónak történő illegális kiszivárogtatások révén, hogy a közszereplőkre és az igazságszolgáltatás felsőbb instanciáira hatást gyakoroljon, hogy folytassa a korrupció elleni küzdelmet. Ahhoz, hogy ez a stratégia sikeres legyen, szükségessé vált egy informális megállapodás ~~tervezése~~ a Curitibai Autómosó Hadművelet és a főbb kommunikációs eszközök (Globo, Bandeirantes, Folha, Estadão) között. Ezzel a megállapodással lehetővé vált, hogy a közvélemény mellett legitimálják a mechanizmust, anélkül, hogy a hatósággal való visszaélés bűncselekményei miatt nyomozás indulna ellenük. A cél (a korrupció elleni küzdelem és Brazília újjáalapítása) szentesíti az eszközt". PINTO, Eduardo Costa et al. A guerra de todos contra todos e a Lava Jato: a Crise Brasileira e a vitória do Capitão Jair Bolsonaro. Rio de Janeiro: Instituto de Economia da UFRJ. Texto para discussão 13. 2019. 13. Disponível em: <http://www.ie.ufrj.br/images/pesquisa/publicacoes/discussao/2017/tдие0132019pintoet-al.pdf> Acesso em: 20 mar. 2020, p. 15.

¹¹⁷ AVRITZER, Leonardo. O pêndulo da democracia no Brasil. *Novos Estudos - CEBRAP*. São Paulo, v. 37, n. 2, p. 273-289, máj./ago. 2018. p. 279.

¹¹⁸ GABARDO, Emerson; LAZZAROTTO, Gabriel Strapasson; WATZKO, Nicholas Andrey Monteiro. Ética pública e parcialidade no combate à corrupção: o caso The Intercept Brasil vs. Operação Lava Jato. *International Journal of Digital Law*, Belo Horizonte, ano 2, n. 1, p. 151-198, jan./abr. 2021.

¹¹⁹ ZANIN, Cristiano; MARTINS, Valeska Teixeira; VALIM, Rafael. Lawfare: uma introdução. São Paulo: Contra-corrente, 2019. p. 73.

¹²⁰ PREUSSLER, Gustavo de Souza. Combate à corrupção e a flexibilização das garantias fundamentais: a operação Lava Jato como processo penal do inimigo. *Revista Brasileira de Ciências Criminais*. São Paulo, v. 25, n. 134, p. 87-107, 2017.

¹²¹ COURA, Alexandre Castro; PAULA, Quenya Corrêa. Ativismo judicial e judicialização da política: sobre o substancialismo e procedimentalismo no Estado Democrático de Direito. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, Belo Horizonte, v. 116, p. 63-112, 2018.

¹²² SALGADO, Eneida Desiree. Populismo judicial, moralismo e o desprezo à Constituição: a democracia entre velhos e novos inimigos. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, Belo Horizonte, v. 117, n. p. 193-217, 2018.

elkezdett legitimitásra törekedni a közvetlenül a civil társadalomból érkező nyomás alapján, amelyet a mainstream média és a közösségi hálózatok közvetítettek. Emellett a bírák egyre inkább a bíróságon kívül is megszólalnak. Thomas Bustamante ezeket az illegitim kijelentéseket "abusive *obter dita*"-nak nevezi - a bírói kar rejtett módja annak, hogy politikailag cselekedjen anélkül, hogy megnyilvánulásait racionálisan meg kellene alapozni.¹²³ Ez a helyzet megkönnyítette a visszaéléseket és az ön hatalom-elméletek kialakulását, főként a Legfelsőbb Szövetségi Bíróságon. A hatáskörök bővülésének

következményeként a törvények presztízsének hiánya termel a jogalkotó ág által meghatározott.¹²⁴ Emellett a politikai és jogi helyzetben olyan változás következett be, amely nemcsak a jogállamiság hagyományos posztulátumaival, hanem magával a demokráciával is ellentétes. Ahogy Mads Damgaard megerősíti: "A Lava-Jato botrány nemcsak lehetővé tette ezt a mélyreható változást, hanem egy egész politikugeneráció bukását is előidézte, és eltörölte a polgároknak a politikai hatalomba vetett, amúgy is csekély bizalmát".¹²⁵ A törvényesség elve a bíró tudata vagy szubjektív igazságérzete szerint alakíthatóvá válik - aki a "rendszer korrektoraként" foglal helyet, még akkor is, ha a képviselői demokratikus folyamat által létrehozott törvényektől eltérő vagy akár ellentétes gondolkodásmódban dönt. Ebben a törekvésben szükségessé vált a társadalmi képzelet átalakítása, amely hagyományosan a jogállamiság elveit robusztus formában (azaz a pozitívista jogfilozófia értelmében) értékeli.

A brazil bírói kar jelentős része olyan utópiába bocsátkozott, amely hagyta magát elcsábítani a pragmatizmus, a relativizmus és a tényleges "en- könnyített despoták" beépítése által - nem lenne hiba "igazságügyi episztokratáknak" nevezni őket.¹²⁶ The- re több példa is van a brazil legfelsőbb bírósági miniszterek nyilvános nyilatkozataiból, amelyek illusztrálhatják ezt az önképet. Nem negatív dolog az elveken alapuló és kevésbé pozitívista neokonstitucionalista szemlélet. Kiderült, hogy az utóbbi években ez a megközelítés túllépett minden ésszerű határt, és valóságos "bírói szubjektivizmusba" torkollott. A jogrendszer objektivitása ekkor a bíró igazságérzetének (vagy tudatának) függvényévé válik, ahogyan Lênio Streck megállapította.¹²⁷

A pozitív törvények ilyen jellegű rugalmassága az autokratikus ideológia egyik tipikus jellemzője. A gyakorlatban igazságossága részleges, mert nem tud elszakadni a minden nem demokratikus rendszerben mélyen gyökerező oligarchikus szelektivitástól. Ez nem egy

¹²³ BUSTAMANTE, Thomas R. *Obter dita abusivos: esboço de uma tipologia dos pronunciamentos judiciais ilegítimos*. Revista Direito GV, v. 14, n. 2, p. 707-745, 2018.

¹²⁴ KATZ, Andrea Scoseria. *Brazília működőképessé tétele? A brazil koalíciós elnöki rendszer 30 évesen és a Lava Jato utáni kilátásai*. Revista de Investigações Constitucionais, v. 5, n. 3, p. 77-102, 2018.

¹²⁵ DAMGAARD, Mads Bjelke. *Médiaszivárgás és korrupció Brazíliában: A vádemelés és a Lava-Jato botrány infostormja*. New York: Routledge, 2019. 1. o.

¹²⁶ Az "episztokraták" kifejezést David Eastlundhoz hasonlóan használva, de a bírakra alkalmazva. EASTLUND, David. *Demokratikus tekintély: egy filozófiai keret*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

¹²⁷ STRECK, Lênio. *O Que é Isto - Decido Conforme Minha Consciência?* Porto Alegre: Livraria do Advogado, 2010.

történelmi újítás. A náciizmus előtti időszakban a híres, jó szándékkal teli "érdekJogtudomány" elnyomóbbnak bizonyult, mint az azt megelőző birodalmi igazságszolgáltatás. Ahogy Lionel Richard kifejti, ez a "kettős mérce" igazságszolgáltatása volt.¹²⁸ Brazília esetében a társadalmi modernizációs folyamat megváltoztatta a jogot, de nem érte el az igazságszolgáltatás struktúráit, amely továbbra is intra-oligarchikusan szerveződik.¹²⁹ Braziliában az 1980-as évek eleji újraderokratizálódási folyamat és az új alkotmány megjelenése elősegítette a bírói kar hagyományos magatartásának megtörését - amely intenzíven az alapvető jogok védelmére összpontosított. A történelmi helyzet megváltozása és az átértelmezési intézményi visszaesések azonban kedvező környezetet teremtettek a bírák álláspontjának megfordulásához.

Továbbá megfigyelhetünk egy paradoxont: a bírói aktivizmusnak az alapvető jogok előmozdítása érdekében történő kiterjesztése hamarosan átváltott az alapvető jogokkal ellentétes közpolitikai szempontokon alapuló aktivizmusra. Az elsődleges indok kétségtelenül a bűnözés és különösen a korrupció elleni küzdelem (és így ez a hagyományos jogállamisági modellel ellentétes mindenféle önkényre szóló szabakártyává vált). Néhány jó és innovatív törvényt, mint például az új vállalati korrupcióellenes törvényt,¹³⁰ visszaélnék a jogrendszer egészével össze nem illő büntető érdekek érvényesítésére; az ellenség hiteles "büntetőjogi üldözése".¹³¹

Fontos hangsúlyozni, hogy a mai brazil valóságban jelenlévő "igazságügyi populizmusnak" semmi köze az úgynevezett "populista alkotmányos interpretációhoz", amely éppen a bírói szupremácia kritikáját támogatja, a népakarat elsőbbségét védve.¹³² Az igazságügyi populizmus a népakarat megvalósítására tett kísérlet a bírói funkció kiterjesztésével. Másfelől a populista alkotmányosság a népakaratát a bírói funkció korlátozásával kívánja megvalósítani.

Mindkét nézőpont téves. Nem arról van szó, hogy a bírói funkciót korlátozni kell, és nem is arról van szó, hogy a bírói funkció közvetlenül végrehajtja a népakaratát. Mindkettő a demokrácia és az igazságszolgáltatás torz felfogásán alapuló pragmatikus tendencia, amely lerombolja az alkotmányos racionalizmust. Mindkét felfogásban a személyes lelkiismeret lép az objektív erkölcs helyébe, ami elősegíti az erkölcsi relativizmust. Mint egy

¹²⁸RICHARD, Lionel. A república de Weimar. Tradução de Jônatas Batista Neto. São Paulo: Companhia das Letras, 1988. p. 269.

¹²⁹REZENDE, Maurício Corrêa. Democratização do Poder Judiciário no Brasil. São Paulo: Contracorrente, 2018.

¹³⁰GABARDO, Emerson; SALGADO, Eneida Desiree; VIANA, Ana Cristina Aguillar. A brazil korrupcióellenes törvény: a közigazgatás és a magánszektor közötti kapcsolat ellenőrzésének új módja. The Indonesian Journal of International & Comparative Law, n. VI, 397-421. o., 2019.

¹³¹PREUSSLER, Gustavo de Souza. Combate à corrupção e a flexibilização das garantias fundamentais: a operação Lava Jato como processo penal do inimigo. Revista Brasileira de Ciências Criminais. São Paulo, v. 25, n. 134, p. 87-107, 2017.

¹³²SEGOVIA, Juan Fernando. La interpretación constitucional populista. Prudentia Iuris. v. 76, p. 135-164, 2013.

E folyamat általános eredménye egy olyan joggyakorlat (és az ebből következő doktrína), amely nagymértékben eltér az európai modell által inspirált és az 1988-as alkotmányban rögzített hagyományos jogállamisági doktrínától.

6. KÖVETKEZTETÉS

A demokrácia és a jogállamiság válságának megértéséhez a mai Brazíliában talán más lényeges tényezők is fontosak lennének. A strukturális tényezők közül a brazilok tekintélyelvű identitása vagy a jobb- és baloldal közötti hasadás, valamint az elitek szerepe és a brazil kultúrpolitikára gyakorolt hatása felől lehetne megközelíteni a témát. A konjunkturális tényezők közül a médiának az igazságszolgáltatással és a jobboldali elitekkel szövetségben a "korrupció látványának" megteremtésében játszott alapvető szerepével lehetne foglalkozni. Ez a jelenség vezetett Jair Bolsonaro elnök hatalomra jutásához. Azonban úgy döntünk, hogy ezeket az elemeket félretesszük e cikk tárgyának megkurtítása és pontosítása érdekében. Lényegében az ilyen kiegészítő tényezők további vizsgálatot igényelnek, amelyet a vizsgálat másik pillanatára hagyunk.

Ebben az általános kontextusban a cikk módszertani megközelítéssel igyekszik bemutatni, hogy bár a demokrácia és a jogállamiság állandó válságban van Brazíliában, a 20. század második évtizedében tapasztalt helyzetnek vannak sajátos elemei. Az egyik ilyen elem a bírói kar szerepe a kivételi mechanizmusok végrehajtásában. Latin-Amerikában általában a végrehajtó hatalom az, amelyik megsérti a demokrácia és a jogállamiság feltételeit. A mai Brazíliában azonban az igazságszolgáltatás központi szerepet játszik, populista álláspontokat és tipikus lawfare stratégiákat (háború a jogon keresztül) képvisel. Ez az új bírói fellépés a hatalmak közötti egyensúlytalanságot és a társadalmi konfliktusokat mérséklő intézmény hiányát okozza. A bírói kar tagjai egy nagyon jól fizetett és erősen korporatív elitet alkotnak. Teljesítményük tükrözi profiljukat.

A jogállamiság a modernitás egyik legjelentősebb vívmánya. Hogyan, a fogalma térben és időben változik. Legalább három nagy hagyományt ismerünk, amelyekből a kifejezés értelmezése származik. Brazília különböző hatásokat kapott a jogállamiság mint eszme felépítésére. A téma eszmei téren való előretörése ellenére azonban a brazil történelem erős disszonanciát mutat az elmélet és a témával kapcsolatos társadalmi gyakorlat között. A brazil társadalmi képzelet a valóságban tekintélyelvű alapokon nyugszik. Napjainkban ez a probléma még súlyosabb, figyelembe véve az eszmék és fogalmak rugalmasságát a posztmodern környezetben.

A brazilok hozzászoktak az intézményi instabilitáshoz és a demokrácia hiányához. Bár a 20. századból a 21. századba való átmenet során erőteljes társadalmi modernizációs folyamat zajlott, a valódi jogállamiság megvalósítása még mindig messze van az uralkodó valóságtól. Egyrészt a brazil jogállamiság eszményének jelentős megszilárdulása volt tapasztalható.

az 1988-as alkotmány kihirdetésével, valamint az első húsz-huszonöt év alatt is. Másrészt a hagyományos jogállamiság megszilárdulása nem volt elegendő ahhoz, hogy a politikai rendszer megkapja a szükséges intézményi stabilitást. Éppen ellenkezőleg, a jogállamiság hagyományos eszméje anakronisztikusnak minősült. A bírói kar kezdte elhagyni a jogállamiság hagyományos értelmezését, hogy egy posztmodern, rugalmas, szubjektivista és instabil értelmezést építsen ki. A brazil igazságszolgáltatás populista profilt öltve és a törvénykezési gyakorlatokat átvéve egyre inkább eltávolodik a demokrácia 1988-ban létrehozott alapjaitól.

A hagyományos jogállamiságtól eltávolodott igazságügyi populizmus viszont a brazil társadalom hagyományos tekintélyelvű mentalitását táplálja. 2018-ban egy olyan elnök megválasztása, akinek az elképzelései közel állnak a neofasizmushoz, jól példázza, hogy a brazil társadalom nem értékeli a demokrácia és a hagyományos jogállamiság posztulátumait. Ez a helyzet közvetlenül érinti a kiszolgáltatott embereket, akik már a demokratikus normalitás helyzetében is előítéletek és diszkrimináció áldozatai.

A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság és a Legfelsőbb Választási Bíróság számos határozata átlépte a hatalmi ágak szétválasztásának határát, valamint nem törődött a törvényesség elvének tiszteletben tartásával. A felsőbb bíróságoknak ez a magatartása végül az igazságszolgáltatás egész struktúráját befolyásolja, egy olyan rendszer megerősítése felé, amely nagymértékben eltér az Alkotmány által formálisan létrehozott rendszertől (és amely a jogállamiság történetében erős támpontokkal rendelkezik). Az olyan korrupcióellenes műveletek, mint az Autómosó Hadművelet (Lava Jato), példák a pragmatikus intézményi fellépésre, amely a megfelelő jogi eljárás posztulátumait figyelmen kívül hagyja. A bírák és ügyészek is felvilágosult despotákként kezdenek viselkedni, ami a jogállamiság erőzóját okozza - a jogrendszer ebben az összefüggésben elveszíti hitelességét és hasznosságát, fegyverré válik azok kezében, akiknek hatalmukban áll dönten. Az objektív és racionális hermeneutikát elhagyva az "igazságosságot" szubjektív módon és a törvényhozással ellentétesen kezdik értelmezni. Ezzel a populista magatartással ahelyett, hogy az igazságszolgáltatás hozzájárulna a jogállamiság és az intézményi egyensúly normalitásához, az igazságszolgáltatás végül a demokratikus hanyatlást és az ebből következő ideológiai polarizáció terjedését segíti elő a szélsőjobboldali csoportok növekedésével.

Nem meglepő, hogy nemrégiben a bírák "kaptak egy adagot a saját medicinájukból". Más szóval, egyre inkább veszít népszerűségéből a bírói kar és különösen a legfelsőbb szövetségi bíróság. Ráadásul a Bíróságot folyamatosan támadták éppen azok a politikai szereplők, akiknek megválasztásában a bírói döntéseknek döntő szerepe volt. A helyzet paradoxona nyilvánvaló, de érthető. Amikor a bírói kar politikai szereplővé válik, elveszíti az objektív intézményi stabilitás pozícióját, és olyan intézménnyé válik, amelynek legitimitása a társadalmi hangulatváltozásoktól függ. A demokratikus hanyatlás pillanatában a nép tekintélyelvű profilja emelkedik fel a

bonyolult elem egy olyan államhatalmi ág számára, amely csak a jogállamiság alapján tudja igazolni a létezését. Lényegében a brazil igazságszolgáltatás új profilja végül is **önpusztító tényezővé válik.**

7. HIVATKOZÁSOK

ACUNHA, Fernando José Gonçalves; ARAFA, Mohamed A; BENVINDO, Juliano Zaiden. Az 1988-as **brazil alkotmány és annak ősi szellemei: összehasonlítás, történelem és a tekintélyelvűség elleni küzdelem örökös szükségessége.** *Revista de Investigações Constitucionais*, v. 5, n. 3, p. 17-41, set./dez. 2018. <http://dx.doi.org/10.5380/rinc.v5i3.60962>

ANSART, Pierre. História e memória dos ressentimentos. In: BRESCIANI, Stella; NAXARA, Márcia (Org.). **Memória e (re)sentimento: indagações sobre uma questão sensível.** Campinas: Unicamp, 2004.

AOS FATOS. **Bolsonaro nega orientações da ciência e distorce informações para minimizar** pandemia. 24 de Mar. 2020. március 24. Disponível em: <https://www.aosfatos.org/noticias/bolsonaro-nega-orientacoes-da-ciencia-e-distorce-informacoes-para-minimizar-pandemia/> Acesso em: 18 ago. 2020.

ANDRADE, Marcelo Santiago de Padova. Lula e lawfare política: o caso do processo penal com dupla velocidade. In: ARAGÃO, Eugênio José Guilherme de; ARAÚJO, Gabriela S. Soares de; SIQUEIRA NETO, José Francisco; RAMOS FILHO, Wilson (Coords.). *Vontade popular e democracia: candidata-tura Lula?* Bauru: Canal 6 Editora, p. 206-213, 2018.

AREND, Kathiana Pfluck. *Violência, punitivismo e criminalização da pobreza: as raízes do Estado penal à brasileira.* Dissertação. Mestrado em Serviço Social. Pontifícia Universidade Católica do Rio Grande do Sul. Porto Alegre, 2020.

ARENDR, Hannah. *As origens do totalitarismo.* Tradução de Roberto Raposo. São Paulo, Companhia das Letras, 1989.

AVRITZER, Leonardo. O pêndulo da democracia no Brasil. *Novos Estudos - CEBRAP*. São Paulo, v. 37, n. 2, p. 273-289, máj./ago. 2018.

BACELLAR FILHO, Romeu Felipe. O direito fundamental à presunção de inocência no processo administrativo disciplinar. *A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional*. Belo Horizonte, v. 9, n. 37, p. 11-55. 2009. <http://dx.doi.org/10.21056/aec.v9i37.297>

BARBER, Nicolas. W. Review: A jogállam és a jogállamiság. *The University of Toronto Law Journal*, v. 53, n. 4, 443-454. o., kelt. 2003.

BARROSO, Luís Roberto. Ellenpárti, reprezentatív és felvilágosult: Az alkotmánybírók szerepe a demokráciákban. *The American Journal of Comparative Law*. v. 67, n. 1, p. 109- 143, 2019.

BARROSO, Luís Roberto; BENVINDO, Juliano Zaiden; OSÓRIO, Aline. Fejlemények a brazil alkotmányjogban: A 2016-os év visszatekintése. *International Journal of Constitutional Law*. v. 15, n. 2, 495-505, 2017.

BENVINDO, Juliano Zaiden. Visszaélészerű felelősségre vonás? A brazil politikai zűrzavar és a megapolitika igazságszolgáltatásba való bekerülése. *International Journal of Constitutional Law Blog*. 23 abr. 2016. Dis- ponível em: <http://www.icconnectblog.com/2016/04/abusive-impeachment-brazilian-political-turmoil-and-the-judicialization-of-mega-politics/> Acesso em: 12 out. 2020.

BERCOVICI, Gilberto. *Constituição e estado de exceção permanente: atualidade de Weimar*. Rio de Janeiro: Azougue, 2004.

BERLATTO, Fabia; CODATO, Adriano; BOLOGNESI, Bruno. Da Polícia à Política: Explicando o Perfil Dos Candidatos Das Forças Repressivas De Estado à Câmara Dos Deputados. *Revista Brasileira De Ciência Política*, 21, pp. 79-122, 2016.

BICKEL, Alexander. *A legkevésbé veszélyes ág: A Legfelsőbb Bíróság a politika pultjánál*. New York: The Bobbs-Merrill Company, 1962.

BONAVIDES, Paulo. *Do Estado Liberal ao Estado Social*. São Paulo, Malheiros, 1996. 6. kiadás.

BOITO JÚNIOR, Armando. Lava jato, classe média e burocracia de Estado. *Revista Lumen*, São Paulo, v. 2, n. 3, p. 1-9, 2017.

BOTELHO, André. Público e privado no pensamento social brasileiro. In: BOTELHO, André, SCHWARCZ, Lilia Moritz (Coords.). *Cidadania, um projeto em construção: minorias, justiça e direitos*. São Paulo, Claro Enigma, 2012.

BUSTAMENTE, Thomas R. Obter dita abusivos: esboço de uma tipologia dos pronuncia- mentos judiciais ilegítimos. *Revista Direito GV*, v. 14, n. 2, p. 707-745, 2018. <https://doi.org/10.1590/2317-6172201827>.

CADERMATORI, Sérgio. *Estado de direito e legitimidade - uma abordagem garantista*. 2. ed. Campinas: Millennium, 2007.

CARDOSO, José Eduardo; PEIXOTO, Gabriela G.; RUTIS, Luiz A.; CARDOSO, Mayra M. **O uso abusivo das prisões preventivas e o trabalho de Sísifo.** *Conjur*. 3 ago. 2020. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2020-ago-03/opinio-uso-abusivo-priso-es-preventivas-trabalho-sisifo> Acesso em: 20 nov. 2020.

CARVALHO, Ângelo Gamba Prata; BENVINDO, Juliano Zaiden. Os "imperativos da revolução de março" e a fundamentação da ditadura. *Revista Direito & Práxis*. Rio de Janeiro, v. 9, n. 1, p. 113-145, 2018.

CASTRO, Matheus Felipe de. O martelo Moro: a "Operação Lava Jato" e o surgimento dos juizes partisans no Brasil. *Revista Brasileira de Ciências Criminais*, São Paulo, v. 25, n. 136, p. 293-319, 2017.

CICHELERO, César Augusto; FERRI, Caroline; NUNES, Eduardo Brandão. A hatalmi ágak idealizált szétválasztásától annak gyakorlati problémáihoz a jogállamiságban. *Revista de Investigações Constitucionais*. v. 5, n. 1, p. 15-40, 2018. <https://doi.org/10.5380/rinc.v5i1.55929>. <https://doi.org/10.5380/rinc.v5i1.55929>.

CIOCCARI, Deysi; PERSICHETTI, Simonetta. Armas, ódio, medo e espetáculo em Jair Bolsonaro. *Revista Alterjor*, São Paulo, v. 18, n. 2, p. 201-214.

CONJUR. Sergio Moro defende uso de provas ilícitas e teste de integridade de servidores. 5 évvel ezelőtt. 2016. **Disponível em:** <https://www.conjur.com.br/2016-ago-05/moro-defende-uso-pro-va-ilicita-teste-integridade-servidor> Acesso em: 23 nov. 2020.

CONJUR. "Lava jato" não precisa seguir regras de casos comuns, decide TRF-4. 23 készlet. 2016. **Disponível em:** <https://www.conjur.com.br/2016-set-23/lava-jato-nao-seguir-regras-casos-comuns-trf> Acesso em: 23 nov. 2020.

COSTA, Pietro. A jogállamiság: történelmi bevezetés. In: COSTA, Pietro, ZOLO Danilo (Coords.). *A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika*. Dordrecht: Springer, 2007.

COURA, Alexandre Castro; PAULA, Quenya Corrêa. Ativismo judicial e judicialização da política: sobre o substancialismo e procedimentalismo no Estado Democrático de Direito. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, Belo Horizonte, v. 116, p. 63-112, 2018.

CUNHA, Pedro Octávio Carneiro da. A fundação de um império liberal: discussão de princípios. In: HOLANDA Sérgio Buarque de (Coord.). *História Geral da Civilização Brasileira*. 8. szerk. Rio de Janeiro, Bertrand Brasil, v. 1, 1. t., 1993. 8. kiadás.

DALY, Tom. Populizmus, közjog és demokratikus hanyatlás Brazíliában: Jair Bolsonaro felemelkedésének megértése. 11 mar. 2019. **14. Nemzetközi Emberi Jogi Kutatók Műhelye: "Democratic Backsliding and Human Rights"**, a Law and Ethics of Human Rights (LEHR) folyóirat szervezésében, 2-3. jan. 2-3. **Disponível em:** <https://ssrn.com/abstract=3350098> Acesso em: 20 mai. 2020.

DALY, Tom. A többirányú demokratikus hanyatlás megértése: Bolsonaro brazil felemelkedésének tanulságai. *Law and Ethics on Human Rights*, v. 14, n. 2, p. 199-226, 2020.

DAMASCENO, Victória. Nepotismo, emendas e MPs: 6 vezes que Bolsonaro praticou a "velha política". UOL. **17 évvel ezelőtt. 2019. Disponível em:** <https://noticias.uol.com.br/politica/ultimas-noticias/2019/08/17/nepotismo-emendas-e-mp-6-vezes-em-que-bolsonaro-praticou-a-velha-politica.htm> Acesso em: 10 nov. 2020.

DAMGAARD, Mads Bjelke. Médiaszivárgás és korrupció Brazíliában: The Infostorm of Impeachment and the Lava-Jato Scandal. New York: Routledge, 2019.

EASTLUND, David. *Demokratikus tekintély: filozófiai keret*. Princeton: Princeton: Princeton University Press, 2009.

FERNANDES, Talita; CARVALHO, Daniel. Bolsonaro muda comissão sobre a ditadura e diz que agora governo é de direita. Folha de S.Paulo. 01 ago. 2019. Disponível em: <https://www1.folha.uol.com.br/poder/2019/08/bolsonaro-muda-comissao-de-mortos-e-desaparecidos-em-meio-a-ataques-sobre-o-tema.shtml> Acesso em: 10 nov. 2020.

FÓRUM. Mesmo com aumento de 16,38% do salário, juizes pedem para Luiz Fux, do STF, manter auxílio-moradia. 2018. nov. 24. Disponível em: <https://revistaforum.com.br/politica/mesmo-com-aumento-de-1638-do-salario-juizes-pedem-para-luiz-fux-do-stf-manter-auxilio-moradia/> Acesso em: 17 mar. 2020.

FUP. Polícia invade Sindicato no AM para interromper reunião contra Bolsonaro. 25 jul. 2019. Disponível em: <https://www.fup.org.br/ultimas-noticias/item/24235-pm-invade-sindicato-no-am-para-interromper-reuniao-contra-bolsonaro> Acesso em: 10 ago. 2020.

FURTADO, Marcella Brasil; PEDROZA, Regina Lúcia Sucupira; ALVES, Cândida Beatriz. Cultura, identidade e subjetividade quilombola: uma leitura a partir da psicologia cultural. *Psicologia & Sociedade*. v. 26, n. 1, p. 106-115, 2014.

G1. Bolsonaro diz no Conselho de Ética que coronel Ustra é "herói brasileiro". 2016. nov. 08. Disponível em: <http://g1.globo.com/politica/noticia/2016/11/bolsonaro-diz-no-conselho-de-etica-que-coronel-ustra-e-heroi-brasileiro.html> Acesso em: 12 out. 2020.

GABARDO, Emerson. Estado Social e Estado Subsidiário: dois modelos distintos de desenvolvimento. *Revista de Direito Administrativo e Infraestrutura*. Belo Horizonte, v. 11, n. 3, p. 283-299, 2019.

GABARDO, Emerson. Os perigos do moralismo político e a necessidade de defesa do direito posto na Constituição da República de 1988. *A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional*, Belo Horizonte, v. 17, n. 70, p. 65-91, 2017. <http://dx.doi.org/10.21056/aec.v17i70.847>.

GABARDO, Emerson; LAZZAROTTO, Gabriel Strapasson; WATZKO, Nicholas Andrey Monteiro. Ética pública e parcialidade no combate à corrupção: o caso The Intercept Brasil vs. Operação Lava Jato. *International Journal of Digital Law*, Belo Horizonte, ano 2, n. 1, p. 151-198, jan./abr. 2021.

GABARDO, Emerson; SALGADO, Eneida Desiree; VIANA, Ana Cristina Aguillar. A brazil korrupciós törvény: a közigazgatás és a magánszektor közötti kapcsolat ellenőrzésének új módja. *The Indonesian Journal of International & Comparative Law*, n. VI, 397-421. o., 2019.

GENTILI, Giovanni. *Los fundamentos de la filosofía del derecho*. Tradução de Ernesto Campo-longo. Buenos Aires: Losada, 1944.

GIMENES, Erick. Da negação à contaminação: o trajeto de Jair Bolsonaro até o encontro com o vírus. *Brasil de Fato*. 8 jul. 2020. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2020/07/08/da-negacao-a-contaminacao-o-trajeto-de-jair-bolsonaro-ate-o-encontro-com-o-virus> Acesso em: 12 nov. 2020.

GOMES, Magno Federeci; FREITAS, Frederico Oliveira. Conexão entre a dignidade da pessoa humana e os direitos fundamentais. *A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional*, Belo Horizonte, v. 10, n. 41, p. 181-207, jul.-set. 2010.

GOYARD-FABRE, Simone. Os princípios filosóficos do direito político moderno. Tradução de Tradução de Irene A. Paternot. São Paulo: Martins Fontes, 1999.

GRELLET, Fábio. Negros são 75% dos mortos pela polícia no Brasil, aponta relatório. UOL. 15 jul. 2020. Disponível em: <https://noticias.uol.com.br/ultimas-noticias/agencia-estado/2020/07/15/negros-sao-75-dos-mortos-pela-policia-no-brasil-aponta-relatorio.htm?cmpid=copiaecola> Acesso em: 12 nov. 2020.

GROSSI, Paolo. Mitologias jurídicas da modernidade. Tradução de Arno Dal Ri Júnior. Florianópolis: Boiteux, 2004.

HACHEM, Daniel Wunder. Sepultamento da presunção de inocência pelo STF (e os funerais do Estado Democrático de Direito). *Direito do Estado*, n. 86. 2016. Disponível em: <http://www.direitodoestado.com.br/colunistas/daniel-wunder-hachem/sepultamento-da-presuncao-de-inocencia-pelo-stf-e-os-funerais-do-estado-democratico-de-direito> Acesso em: 20 mar. 2020.

HACHEM, Daniel Wunder; GABARDO, Emerson. El principio constitucional de eficiencia administrativa: contenido normativo y consecuencias jurídicas de su violación. *Cuestiones Constitucionales. Revista Mexicana de Derecho Constitucional*. v. 39, p. 131-167, 2018. <http://dx.doi.org/10.22201/ijj.2448484881e.2018.39.12652>.

HACHEM, Daniel Wunder. O Estado moderno, a construção positivista do Direito e o princípio da legalidade no constitucionalismo liberal oitocentista. *A&C - Revista de Direito Administrativo & Constitucional*, Belo Horizonte, v. 11, n. 46, p. 199-219, 2011. <http://dx.doi.org/10.21056/aec.v11i46.206>.

HALPERN, Philip. A jogállamiság. *New York State Bar Journal*. V. 33. évf. 4. szám, 256-260. o., 1961.

KATZ, Andrea Scoseria. Brasília működőképessé tétele? A brazil koalíciós elnöki rendszer 30 évesen és a Lava Jato utáni kilátásai. *Revista de Investigações Constitucionais*. v. 5, n. 3, p. 77-102, 2018. <http://dx.doi.org/10.5380/rinc.v5i3.60965>. <http://dx.doi.org/10.5380/rinc.v5i3.60965>.

KITCHELT, Herbert; ALTAMIRANO, Melina. Klientelizmus Latin-Amerikában: Herbert Kitschelt és Melina Altamirano. In: CARLIN, Ryan E.; SINGER, Matthew M.; ZECHMEISTER, Elizabeth J. (szerk.). *A latin-amerikai választópolgár. A képviselő és az elszámoltathatóság követése kihívásokkal teli kontextusokban*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2015.

KITTRIE, Orde F. *Lawfare: Law as a Weapon of War*. New York: Oxford University Press, 2016.

KREUZ, Leticia Regina Camargo. *Constitucionalismo nos tempos do cólera: neoconservadorismo e desnaturação constitucional*. Tese. Doutorado em Direito. Universidade Federal do Paraná. Curitiba, 2020.

KRYGIER, Martin. Hamis dichotómiák, igaz tanácsalanságok és a jogállamiság. In: SAJO A. (szerk.). *Uni- versalism and Local Knowledge in Human Rights*, Kluwer, 2003.

KRYGIER, Martin. A jogállamiság: **Múlt, jelen és két lehetséges jövő**. *Annual Review of Law and Social Science*, v. 12, é. n. p. 199-229, 2016.

LANDAU, David. Populista alkotmányok. FSU College of Law, Public Law Research Paper n. 861., University of Chicago Law Review. n. 521, 2018. Disponível em: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3053513> Acesso em: 12 out. 2020.

LEAL, Victor Nunes. *Coronelismo, enxada e voto: o município e o regime representativo no Brasil*. 3. szerk. Rio de Janeiro: Rio de Janeiro: Nova Fronteira, 1997.

LEVITSKY, Steven; ZIBLAT, Daniel. *Hogyan halnak meg a demokráciák*. New York: Broadway Books, 2018.

LIXINSKI, Lucas; MOROSINI, Fabio. Populizmus és nemzetközi jog: Global South Perspectives. *Revista de Direito Internacional*, Brasília, v. 17, n. 2, p. 55-65, 2020.

MADEIRO, Carlos. UOL Educação. 26 abr. 2016. Deputados de AL aprovam lei que pune professor que opinar em sala de aula. <https://educacao.uol.com.br/noticias/2016/04/26/deputados-de-al-aprovam-lei-que-pune-professor-que-opinar-em-sala-de-aula.htm> Acesso em: 31 out. 2020.

MAGALHÃES FILHO, Glauco Barreira. *O imaginário protestante e o Estado de Direito*. Fortaleza, 246f. Szakdolgozat (Phd in Sociology). Universidade Federal do Ceará, 2010.

MÜLLER, Jean-Werner. *Mi a populizmus?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.

NEVES, Marcelo. *A constitucionalização simbólica*. São Paulo: Martins Fontes, 2007.

NEWTON, Mike A. Illegitim joggyakorlás illusztrálása, Case Western. *Reserve Journal of Internation- al Law*. v. 43, n. 1 e 2, p. 255-278, 2010.

NORRIS, Pippa. Visszaesik-e a nyugati demokrácia? A kockázatok diagnosztizálása. *Journal of Democracy*. v. 28, n. 2, 2017.

NYENHUIS, Robert. Populizmus Dél-Amerikában: Demokratikus csodaszer vagy csapda? *American Journal of Economics and Sociology*. 78. évf. 3. szám, Mai. 2019.

OLIVEIRA, Cecília Helena de Salles. **Repercussões da revolução: delineamento do império no Brasil. 1808/1831**. In: GRINBERG, Keila; SALLES, Ricardo (Coords.). *O Brasil imperial. 1*. Rio de Janeiro, Civilização Brasileira, 2009. 15-54. o., 2009.

PINTO, Eduardo Costa et al. *A guerra de todos contra todos e a Lava Jato: a Crise Brasileira e a vitória do Capitão Jair Bolsonaro*. Rio de Janeiro: Instituto de Economia da UFRJ. Texto para discussão 13. 2019. 13. Disponível em: <http://www.ie.ufrj.br/images/pesquisa/publicacoes/discuss-ao/2017/tdie0132019pintoet-al.pdf> Acesso em: 20 mar. 2020.

PIRES, Luís Manuel Fonseca. Razões (e práticas) de Estado: os mal-estares entre a liberdade e a segurança jurídica. **Revista de Investigações Constitucionais**, Curitiba, v. 3, n. 3, p. 167-189, 2016.

PIVETTA, Saulo Lindorfer. Legisladores juízes: Impeachment na Constituição de 1988. Tese. Doutorado em Direito. Universidade Federal do Paraná. Curitiba, 2017.

POWER, Timothy J; HUNTER, Wendy. Bolsonaro és Brazília illiberális visszahatása. *Journal of Democracy*. v. 30, n. 1, p. 68-82, 2019.

PREUSSLER, Gustavo de Souza. Combate à corrupção e a flexibilização das garantias fundamentais: a operação Lava Jato como processo penal do inimigo. *Revista Brasileira de Ciências Criminais*. São Paulo, v. 25, n. 134, p. 87-107, 2017.

PRONER, Carol et al (koordinátorok). A resistência internacional ao golpe de 2016. Bauru: Canal 6, 2016.

REIS, Glicia T. Teles. Um olhar sobre o impeachment e o caso Dilma Rousseff. Niterói, 82f. Monografia. Universidade Federal Fluminense, 2016.

REZENDE, Maurício Corrêa. Democratização do Poder Judiciário no Brasil. São Paulo: Contracorrente, 2018.

RICHARD, Lionel. A república de Weimar. Tradução de Jônatas Batista Neto. São Paulo: Companhia das Letras, 1988.

RODRÍGUEZ-ARANA, Jaime. Dimensiones del Estado Social y derechos fundamentales sociales. **Revista de Investigações Constitucionais**, Curitiba, v. 2, n. 2, p. 31-62, 2015. <http://dx.doi.org/10.5380/rinc.v2i2.44510>.

RUFFATO, Luiz. De volta para o passado: Político, Bolsonaro demonstra profundo desprezo pelas agremiações. "Católico fervoroso", **Bolsonaro tem profundo desprezo pelo ser humano**. 2016. El País. Disponível em: https://brasil.elpais.com/brasil/2016/04/27/opinion/1461763857_559135.html Acesso em: 20 mar. 2020.

RUNCIMAN, Daniel. *Hogyan ér véget a demokrácia*. New York: Basic Books, 2018.

SAJÓ András. A jogállam mint jogi despotizmus: Aggódó megjegyzések a "jogállamiság" használatáról az illiberális demokráciákban. *Hague Journal on the Rule of Law*. v. 11, é. n. p. 371-376, 2019. <https://doi.org/10.1007/s40803-019-00097-z>.

SALGADO, Eneida Desiree. Populismo judicial, moralismo e o desprezo à Constituição: a democracia entre velhos e novos inimigos. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, Belo Horizonte, v. 117, n. p. 193-217, 2018.

SALGADO, Eneida Desiree; SOBREIRA, Renan Guedes. A democracia no tapetão: a Justiça Eleitoral contra a soberania popular. In: MORAES, F., Salgado, Eneida Desiree; AIETA, Vânia S. (Org.). **Justiça Eleitoral, controle das eleições e soberania popular**. Curitiba, Ithala, p. 115-153, 2016.

SANTOS, Rafa. Villas Bôas volta a intimidar STF antes de sessão sobre 2ª instância. *Conjur.* 16 out. 2019. Disponível em: <https://www.conjur.com.br/2019-out-16/general-escreve-mensagem-intimidatoria-antes-julgamento> Acesso em: 15 nov. 2020.

SEGOVIA, Juan Fernando. La interpretación constitucional populista. *Prudentia Juris.* v. 76, p. 135-164, 2013.

SILVA, Josué da Costa; SILVA, Adnilson de Almeida; CASTRO, Sheila. Novas Espacialidades e organizações na vivência do ribeirão na Amazônia. *Mercator*, Fortaleza, v. 11, n. 26, p. 121-130, oct. 2012.

SOUZA, Mariana Barbosa de, HOFF, Tuíze Silva Rovere. Governo Temer e a volta do neoliberalismo no Brasil: possíveis consequências para a habitação popular. *Urbe - Revista Brasileira de Gestão Urbana*, n. 11, 2019.

STF. Notícias STF. **Plenário anula decisões que proibiram atos com** temática eleitoral nas universidades em 2018. 15 mai. 2020. Disponível em: <http://www.stf.jus.br/portal/cms/verNoticia-Detalhe.asp?idConteudo=443456> Acesso em: 10 out. 2020.

STF. Notícias STF. STF julga nesta quarta-feira (19) ação sobre investigação sigilosa do MJ contra servidores antifascistas. Aug. 18. 2020. Disponível em: <http://stf.jus.br/portal/cms/verNoticiaDetalhe.asp?idConteudo=449807> Acesso em: 10 out. 2020.

STRECK, Lênio. *O Que é Isto - Decido Conforme Minha Consciência?* Porto Alegre: Livraria do Advogado, 2010.

SUDRÉ, Lu. Primeiros dias de 2020 já registram ataques contra indígenas e quilombolas. *Brasil de Fato.* 14 Jan. 2020. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2020/01/14/primeiros-dias-de-2020-ja-registram-ataques-contra-indigenas-e-quilombolas> Acesso em: 10 mar. 2020.

TESTEMOTO, Rafael. Juristas criticam punição à desembargadora que liberou presos que já cumpriram pena. *Brasil de Fato.* 10 fev. 2017. Disponível em: <https://www.brasildefato.com.br/2017/02/11/juristas-criticam-punicao-a-desembargadora-que-liberou-presos-que-ja-cumpriram-pena> Acesso em: 20 mar. 2020.

TEIXEIRA, João Paulo Allain; CASTILHO, Natalia Martinuzzi. Desafios ao constitucionalismo na América Latina: uma visão geral sobre o "novo golpismo". **Revista de Investigações** Constitucionais, Curitiba, v. 5, n. 3, p. 303-323, 2018. <http://dx.doi.org/10.5380/rinc.v5i3.56042>.

A GUARDIAN. **Képzetlenség, veszélyesek: a Bolsonaro Brazíliáját vezető furcsa tisztviselők.** 2020. jan. 2. Disponível em: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/02/bolsonaro-brazil-kormany-oddball-hivatalnokok>. Acesso em: 17 mar. 2020.

TODOROV, Tzvetan. **A democracia belső ellenségei.** Tradução de Joana Angélica d'Ávila Melo. Malden: Polity Press, 2014.

- VALIM, Rafael. O discurso jurídico brasileiro: da farsa ao cinismo. In: SOUZA J, Valim, R. (Coords.). Resgatar o Brasil. São Paulo: Contracorrente, 2018.
- VEJA. Bolsonaro nomeia reitor menos votado pela terceira vez. **10 évvel ezelőtt. 2019.** Disponível em: <https://veja.abril.com.br/politica/bolsonaro-nomeia-reitor-menos-votado-pela-terceira-vez/> Acesso em: 21 mar. 2020.
- VENTURI, Francesco. Utopia e reforma no iluminismo. Bauru: EDUSC, 2003.
- VIEIRA, Oscar Vilhena. Supremocracia. Revista Direito GV. São Paulo, v. 4, n. 2, p. 441-464, 2008.
- WYRZYKOWSKI, Mirosław. Az elképzelhetetlen megtapasztalása: a jogállamiság összeomlása Lengyelországban. Hague Journal on the Rule of Law, v. 11, 417-422. o. 2019. <https://doi.org/10.1007/s40803-019-00124-z>.
- ZANIN, Cristiano; MARTINS, Valeska Teixeira; VALIM, Rafael. Lawfare: uma introdução. São Paulo: Contracorrente, 2019.
- ZOLO, Danilo. A jogállamiság: kritikai újraértékelés In: COSTA, Pietro; ZOLO, Danilo (Coords.). A jogállamiság: történelem, elmélet és kritika. Dordrecht: Springer, 2007.